Библиотека

Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг XXVIII съезди

Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!

ТОШКЕНТ оқшоми

Ўзбекистон Компартияси Тошкент шаҳар комитети ва халқ депутатлари шаҳар Советининг органи

Газета 1966 йил 1 июлдан чиқа бошлаган. № 149 (7. 238) 1990 йил 4 июль, чоршанба. Баҳоси 3 тийин

Москвада, Кремлнинг Съездлар саройида КПССнинг XXVIII съезди ўз ишини давом эттирмоқда

ҚАЙТА ҚУРИШ ЙЎЛИДАН ОЛҒА БОРАЙЛИК

КПСС Марказий Комитети Бош котиби М. С. ГОРБАЧЕВнинг

«КПСС МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИНИНГ КПСС XXVIII СЪЕЗДИГА СИЁСИЙ ҲИСОБОТИ ВА ПАРТИЯНИНГ ВАЗИФАЛАРИ» ТЎҒРИСИДАГИ МАЪРУЗАСИ

Ўртоқлар! Беш йил мобайнида биз турмушнинг ҳамма соҳаларида инқилобий сакраш қилдик. Шу туфайли биз энг асосий довонга чиқиб олдик. Ҳозир вазифа шу тарзда турибди: ё совет жамияти бошланган чуқур ўзгартишлар йўлидан олға боради — бу ҳолда буюк кўпмиллатли давлатимиз муносиб келажакка мушарраф бўлишига аминман, ёки қайта қуришга қарши кучлар устун бўлиб қолади — бу ҳолда, ҳақиқат бетига тик қарайдиган бўлсак, мамлакат, халқ аянчли замонларга дучор бўлади.

Хуллас, сидқидилдан гаплашиб олишимиз керак. Ўз фикр ва хулосаларимизни кечга сура олмаймиз, шу сабабли қайта қуришнинг ҳозирги босқичи барча туб масалалари хусусида бир тўхтамга келишимиз керак, бу масалалар съездолди мунозарасининг ҳам марказида бўлди.

1985 йилнинг апрелида бошланган бурилиш ўринли бўлдими? Ҳозир биз «социализм» тушунчасини қай маънода англаяпмиз? Ички ва ташқи сиёсатда қайси қоидаларга амал қилмоқчимиз? Халқнинг турмушига таъсир қилаётган ва ҳаққоний норозиликка сабаб бўлаётган инқирозли ҳодисаларни қандай қилиб бартараф этиш мумкин? Ватанимизнинг тақдири қандай бўлади ва биз суверен давлатларнинг иттифоқини қай тарзда қурамиз? Янги шароитда партиянинг ўрни қандай бўлади, сиёсий, ғоявий ва ташкилий жиҳатдан унинг ўзи қандай бўлади, биз КПССни меҳнаткашларнинг халқ ишончига сазовор бўлган инқилобий ташкилоти сифатида қандай қилиб қайта тиклашимиз лозим?

I. ҲОЗИРГИ ПАЙТ ҲАҚИДА

Ҳозир жамиятимиз шундай вазиятга тушиб қолдики, бу ҳақда ўткир баҳслар, кечинмалар бўлмоқда, ҳатто бир-бирига зид фикрлар айтилмоқда. Барча ташвиш ва таҳликаларнинг илдизлари, мен сизга айтсам, ҳозирги пайт замирида яшириниб ётибди. Нима қилишимиз керак, келгусида қандай яшашимиз керак, деган саволнинг жавоби ҳам шу ерда. Беш йил мобайнида жамиятда рўй берган ўзгаришларнинг миқёси ва бутун хилма-хиллигини ҳисобга олгандагина ҳозирги пайтнинг хусусиятини тўғри тушуниш мумкин. Дарҳақиқат, мамлакатда инқилобий ўзгаришлар рўй берди, биз жамики ўзгартишлар манзарасини кўра билишимиз керак.

Социализмнинг сталинча модели ўрнини эркин кишиларнинг фуқаропарвар жамияти эгалламоқда. Сиёсий система тубдан ўзгартирилмоқда, эркин сайлов, кўп партиялилик, инсон ҳуқуқлари рўёбга чиқарилаётган чинакам демократия қарор топмоқда, ҳақиқий халқ ҳокимияти қайтадан юзага келмоқда. Меҳнаткашларни мулкдан ва ўз меҳнатининг натижаларидан бегоналаштириш манбаи бўлиб келган ишлаб чиқариш муносабатлари ўзгартирилмоқда, социалистик ишлаб чиқарувчиларнинг эркин мусобақаси учун шароит яратилмоқда. Ўта марказлаштирилган давлат халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашига ва ихтиёрий бирлашувига асосланган чинакам Иттифоқ давлатига айлантирила бошланди. Мафкуравий буйруқбозлик муҳити ўрнини ҳурфикрлилик ва ошкоралик, жамиятнинг ахборотлардан рўй-рост хабардор бўлиши эгаллади.

Янги сиёсий тафаккур бизга атроф-муҳитни янгичасига кўриш ва холисона баҳолаш имконини берди, ташқи сиёсатга муҳолифлик билан ёндашувдан халос этди. СССР тинчлик ва ҳамкорликка тайёр бўлган, даҳшат солмайдиган, балки ҳурмат ва бирдамлик туйғуларини уйғотадиган мамлакат бўлиб қолди. 1985 йилнинг апрелидан кейин биз одамларга ҳақиқатни айтдик, сохта манманликни улоқтириб ташладик ва одамларга муносиб турмушни амалда таъминлаб бера олмаганимизни тан олдик. Ҳокимлик-тўрачилик тузумининг жиноятларини қатъиян қораладик. Ғайриқонуний қатағонлар қурбони бўлган кўп минглаб кишиларнинг табаррук номларини тикладик.

Мана шуларнинг ҳаммаси ақл-идрокда чинакам тўнтариш қилди. Ҳаёт жўшқин, сермазмун, мароқли бўлиб қолди. Аммо у соддароқ ҳам, енгилроқ ҳам бўлиб қолгани йўқ. Турли сиёсий оқимлар вужудга келиб, ўзаро алоқа қилмоқда ва бир-бири билан курашмоқда. Аҳолининг жуда турли гуруҳлари ва қатламлари манфаатлари ҳаракатга келтирилди ва улар бир-бири билан тўқнашмоқда.

Қайта қуриш одамларнинг ўз қадр-қиммат туйғусини юзага чиқарди, айни вақтда турмуш даражасига талабни ҳам оширди, тез орада яхшилик сари ўзгаришлар бўлишига катта умид туғдирди. Ўтмишда индамай тоқат қилиб келган аҳволга энди совет кишиси тоқат қилмаяпти. У таги соғлом бўлган жўшқин қайта қуриш жараёнига сув бетидаги кўпикдек илашиб юрган салбий ҳодисаларни ўринли равишда ташвиш ва ғазаб билан қарши олмоқда. Кишилар онгидаги бехаловатлик, асабийлик, стихияли митингбозлик, бир-бирини айблашлар ва бир-бирларига даъво қилишлар мана шундан келиб чиқмоқда. Кейинги вақтларда бундай айблашлар ва даъволарни, жумладан, Россия Федерацияси Компартиясининг съездида ҳам бисёр эшитишга тўғри келди.

Ўртоқлар, башарти, вазиятга хос бўлган муҳим зиддиятни пайқаб олмасак, уни таҳлил этишда илгари силжимаймиз. Бир томондан, биз қилаётган ишлар жамиятимизни бутунлай ўзгартириб юборади, бинобарин у яқин йилларда ва ўн йилликларда жамиятимиз қандай бўлишини белгилаб беради. Иккинчи томондан, бизнинг олдимизда халқнинг кундалик турмушини оғирлаштираётган кўпдан-кўп ҳал этилмаган муаммолар турибди.

Бунда диалектикани тушуниш муҳимдир. Биз, муваффақиятли бошланган ва тарих мезонлари бўйича жамиятга кўп нарсалар бериб улгурган қайта қуриш жараёни нима сабабдан жамиятнинг кўпгина касалликларини даволай олмади, деган саволдан қочиб қутула олмаймиз. Маълум маънода олганда, аҳвол ҳатто ёмонлашди. Бу гап биринчи навбатда истеъмол бозорига тааллуқли, бироқ у бутун иқтисодиётга, ижтимоий тартибларга, миллатлараро муносабатларга ҳам тегишлидир.

Нима сабабдан шундай бўлди, деган саволга аниқ ва асосли жавоб бериш бундан буён нима қилиш керак ва қандай иш олиб бориш керак, деган хулосалар учун ҳам муҳимдир. Бундай жавоб одамларда қайта қуришга бўлган ишончни мустаҳкамлаш учун ҳам зарур. Чунки, ҳозирги кулфатларимизнинг ҳаммасига қайта қуриш айбдор, деган овозлар эшитилмоқда, бу ҳам майли-я, — ўзига хос нуқтаи назар шаклланди. Қаттиқ гапирганим учун кечирасизлар-у, бу беъманиликдан бошқа нарса эмас. Бу гапларни ҳаммага кўриниб турган фактларга кўзни каттароқ очиб қарашни истамаганликлари ёки қарай олмаётганликлари учун айтишмоқда. Балки, маълум мақсадларни кўзлаб айтишаётгандир.

Бизга жуда оғир мерос қолган. Келинг, биргалашиб эслайлик ва муҳокама қилайлик. Қишлоқнинг, қишлоқ хўжалигининг ва қайта ишловчи саноатнинг хароблиги, бу нима — кеча, 1985 йилдан кейин пайдо бўлган нарсами? Ҳолбуки, бу нарса озиқ-овқат соҳасидаги ҳозирги вазиятни ва қишлоқда деҳқонларнинг аҳволини, уларнинг бугунги ҳаётини белгиламоқда. Энергетика соҳасидаги аввалги сиёсат натижасида ўрмонларимиз, дарёларимиз хароб аҳволга келиб қолганлиги, миллионлаб гектар сермаҳсул ерларни сув босганлиги — булар ҳам охирги йилларнинг қилмиши-ми? Экология соҳасидаги оғир вазият — фалокат зонасидаги юздан ортиқ шаҳар, шу туфайли тўхтатиб қўйилган мингдан ортиқ корхона, Байкал, Орол, Ладога, Азов фожиаси; Чернобиль ва бошқа авариялар, темирйўллар ва газ қувурларидаги фалокатлар — буларнинг барчаси охирги ўн йилликлар давомида ўтказиб келинган сиёсатнинг оқибатлари эмасми, ахир?!

Саноат ишлаб чиқариш фондларининг бор-йўғи еттидан бир қисмигина халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришга қаратилган иқтисодиёт структураси 30-йилларда таркиб топмаганми ва ўша пайтдан бери сақланиб келмаётирми? Ёки Кузбасс, Донбасс, Тюмень, Воркута муаммоларини олайлик — ахир, бу ерларда ижтимоий соҳа тушиб қолган аҳвол ўн йиллар давомида таркиб топган-ку!

Бугунги кунда миллатлараро муносабатларда юзага келган нарсаларнинг ҳаммасининг илдизи ўтмишга бориб тақалмайдими? Жуда катта, шу билан бирга энг яхши моддий ва ақлий ресурсларни ютиб юборган иқтисодиётни ҳарбийлаштириш ҳақида гапирмай қўяқолай. Афғонистондаги уруш туфайли қурбон берилган одамлар ўрнини тўлдириб бўлмаслиги ҳақида гапирмай қўяқолай.

Келинглар, объектив ва принципиал бўлайлик. Катта сиёсатда майда эҳтиросларга берилиш мумкин эмас. Шу сабабли «етар ўтмишга ағдариш», дейишар экан, ҳамма қийинчиликларни қайта қуришга ағдаришар экан, бунга қўшилиб бўлмайди. Ҳа, сиз билан бизнинг вазифамиз — аҳволни тузатиш, ҳамма ишларни яхшилик томонга ўзгартириш, одамларнинг ҳаётини яхшилаш, лекин бугун бошимизга тушган аҳволнинг ҳаммаси — қайта қуришнинг оқибатлари, деб айтиш мумкин эмас. Баҳо беришда хато қилсак, ўз ҳаракатларимизда, амалий ишимизда ҳам чалкашликка йўл қўйишимиз мумкин.

Ўртоқлар, буларнинг ҳаммасини гапирар эканман, Марказий Комитет, Сиёсий бюро, жумҳуриятлардаги партия, совет, хўжалик идораларида ва жойларда иш олиб бораётган коммунистлар фаолиятига тааллуқли баҳолар ва хулосаларни бўшаштирмоқчи эмасман, асло. Биз кўп нарсаларни олдиндан кўришимиз, энг аввало, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳадаги, миллатлараро муносабатлардаги, маданият ва мафкура соҳасидаги жараёнларнинг ривожланишига йўл қўймаслигимиз мумкин эди. Мана шу камчилик учун Сиёсий бюро масъулиятни ўз зиммасидан соқит қилмайди. Маъруза давомида конкрет масалаларни қараб чиқиш чоғида бу ҳақда батафсил гапирмоқчиман. Биз кун тартибида Сиёсий бюро аъзоларининг, Сиёсий бюро аъзолигига номзодларнинг ва Марказий Комитет котибларининг ҳисоботларини назарда тутдик. Бинобарин, делегатлар партия раҳбар идораларининг фаолияти ҳақида зарур ахборот олиш имконига эга бўладилар.

Бироқ менинг тушунишимча, съезд шошилинч ҳукм чиқариш учун тўпланган эмас. Биз сабабларни таҳлил қилишни давом эттиришимиз, олдимизда революцион ўзгаришлар қилиш зарурати пайдо бўлган вақтдаги мамлакатнинг аҳволини тўғри баҳолашимиз керак. Шу билан бирга бу ўзгаришлар кечиктириб бўлмайдиган ўзгаришлар эди, чунки СССР борган сари жадал суръатлар билан иккинчи даражали давлатга айланиб қоладиган ҳолатга тушиб бормоқда эди. 80-йиллар бошидаёқ бизнинг зоҳирий фаровонлигимиз табиат ва одам ресурсларидан ёввойиларча, исрофгарчилик билан фойдаланиш эвазига қўлга киритиб турилганлиги аён бўлиб қолди. Рўйи-рост айтиш мумкинки, биз жуда тез орада оқибатларини айтиб бўлмайдиган фалокатли аҳволга тушиб қолган бўлур эдик.

Биз партия XXVII съездидан кейин ўтган беш йил мобайнидаги ишларимизнинг натижаларини ҳам батафсил ўрганиб чиқишимиз керак. Ҳозирги пайтни тўғри тушунмоқ учун, энг аввало, қайта қуришнинг ўзи охирига етказилмаганлигини назардан қочирмаслик керак. Биз ўтиш даврида турибмиз, бу даврда олдинги системани бузиш охирига етказилмаган, айниқса, янги система қурилиши тугалланган эмас. Демак, анча қатъият билан ҳаракат қилиш зарур. Чунки сусткашлик мамлакатдаги вазиятни кескинлаштиради.

Биз кўпгина ишларга шу қадар қийинчилик билан эришаётганлигимизнинг жиддий сабабларидан бири — бошқарув структураларидаги бюрократлар қатламининг ҳамда улар билан боғланган ижтимоий кучларнинг ўзгаришларга қаршилик кўрсатаётганлигидадир.

Биз қайта қуриш реал ҳокимиятни ўз қўлида ушлаб турган ва халқ номидан жамият бойликларини тасарруф қилган кишиларнинг манфаатларига муқаррар суратда дахл қилишини билар эдик, албатта.

Эскиликка тарафдор бўлган ва қайта қуриш жараёнларига ҳеч қўшила олмаётган, бунинг устига, бу жараёнларни сиёсий жиҳатдан ҳам, психологик жиҳатдан ҳам қабул қилмаётган бир қисм раҳбар-кадрларнинг ҳозирги позицияси бизга аён. Шундай экан, биз агар бундай ходимларнинг — мен юқорида айтиб ўтганимдек, улар бошқарув структурасининг ҳамма қатламларида мавжуд позициясини енга олмасак, қайта қуриш жараёнлари кескинлашиб боришини кўра билишимиз керак.

КПССнинг бу масаладаги позицияси принципиал аҳамиятга эга. Равшанки, биз енгил-елпи баҳо беришга ва хулосалар чиқаришга, айниқса, кадрларни қувғин қилишга йўл қўя олмаймиз. Мамлакат учун жуда кўп фойдали ишлар қилган малакали мутахассислар бўлган ва ҳозир ҳам бор. Улар ҳозир ҳам ўз ақл ва истеъдодларини қайта қуриш ишига сарфламоқдалар, кўплари шу йилларнинг ўзидаёқ жуда катта натижаларни қўлга киритишди, бундайлар ўнлаб, юзлаб эмас, балки минглаб саналади. Бироқ мен ўжарлик билан эскиликка ёпишиб олаётган, жамиятда юз бераётган ўзгаришларга тўғаноқ бўлаётганлар ҳақида гапираётирман. Бунинг устига, улар ўзларининг консерватив позицияларини халқ манфаатлари учун, мафкуравий принциплар учун кураш байроғи остида ҳимоя қилишга уринмоқдалар.

Жамиятнинг куч-ғайратидан ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида фойдаланишга уринаётган ва бу мақсадларга эришиш учун вазиятни издан чиқаришдан ҳам тоймаётган миллатчи ва ҳар турли бузғунчи кучларнинг фаоллашуви қайта қуриш вазифаларини амалга оширишни жиддий суратда мураккаблаштирмоқда. Шу сабабли ҳам гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда можаролар юз бермоқда.

Жамиятда бизни буржуа тузуми томон тортаётган, ҳозирги мураккаб вазиятдан қутилишни мамлакатни капиталистик изга солиб юбориш билан боғлаётган кучлар пайдо бўлганлигидан ҳам кўз юмиш мумкин эмас.

Биз турмушнинг ҳамма соҳаларида ўзгаришларни амалга оширишнинг ҳал қилувчи босқичига қадам қўяётган ҳозирги пайтда энг ашаддий оқимлар, ҳар хил бузғунчи, экстремист кучлар ўзаро ҳамкорлик қилаётганлиги каби фавқулодда бир ҳолатга ҳам эътибор бермоқ керак. Улар одамларни чалғитиш, бизни қайта қуришнинг асосий йўналишидан четга буриб юбориш учун ҳатто бирлашиб олмоқдалар.

Бу ҳам биз учун тушунарли бўлмоғи керак, чунки, ҳал қилувчи ўзгаришлар босқичига чиқар экан, партия шу тариқа қайта қуришнинг стратегик ташаббусини ўз қўлига олмоқда ва яна жамиятни жипслаштирувчи, халқ манфаатлари йўлида масъулиятли қарорлар таклиф этаётган куч бўлиб майдонга чиқмоқда.

Умуман олганда ўртоқлар, биз ҳозирги пайтга баҳо берар эканмиз, танглик ҳодисаларининг сабабларини тушунишга уринар эканмиз, бунда ўтмиш билан ҳозирги пайт, ўтиш даврининг зиддиятлари ўзига хос суратда қўшилиб кетганлигини, манфаатлар, сиёсий режалар, объектив ва субъектив омиллар мураккаб тарзда чирмашиб кетганлигини кўрмоғимиз керак.

Шуни таъкидламоқчиманки, партияда ҳам, жамиятда ҳам ҳозир биз барча соғлом кучларни бирлаштиришимиз ва мана шу тараққиётнинг қийин палласидан мумкин қадар тезроқ қутилиб чиқишимиз кераклигини тушунмоқдалар. Ўйлашимча, мабодо қайта қуришимиз мағлубиятга учраса ҳам бу ҳол фақат қайта қуриш позицияларида маҳкам турган демократик кучларни кимдир парчалаб ташлашга муваффақ бўлган тақдирда юз беради. Бизга иқтисодий ислоҳотни амалга ошириш доирасида амалий ва самарали чора-тадбирларнинг ўзаро боғланган туркуми зарур. Мамлакатда сиёсий ва ижтимоий вазиятни барқарорлаштириш, қонунчилик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш юзасидан зарур чора-тадбирлар керак.

Ҳар бир кунни ғанимат билиб янги Иттифоқ шартномасини тайёрлаш устида ишлаш керак, мазкур шартнома кўпмиллатли давлатимизни теран ўзгартиришнинг негизи бўлади. Озиқ-овқат муаммосини ҳал этиш ва аҳолини саноат моллари билан таъминлашни яхшилашга алоҳида аҳамият бериш лозим. Барча партия ташкилотларининг куч-ғайратларини худди ана шу долзарб вазифаларни рўёбга чиқаришга жамлаш керак.

Мамлакатни социалистик йўсинда танлаб олинган йўл доирасида ларзаларсиз (ҳамиша халқ, аввало, ана шу ларзаларнинг жабрини тортади), янги сифатга ўтказа бориб, қайта қуриш тинч инқилобдек ривожланмоғи учун барча ишларни қилиш керак. Ҳокимият тепасига ҳақиқатан ҳам истеъдодли, қайта қуришга содиқ, давр руҳини, омманинг кайфиятини акс эттирадиган ишбилармон одамлар келиши учун барча демократик шарт-шароитларни яратиш зарур.

Бизга жамият аҳволининг тотувлиги ҳар қачонгидан кўра ниҳоятда зарур. Ҳозир шартаки талаблар қўйиладиган ва можаролар чиқариладиган, одамларнинг орасини бузиб, вазиятни яна ҳам мураккаблаштирадиган, ўйламай қилинадиган ҳаракатлар даври эмас. Жамиятда куч-ғайратларни бирлаштириш наф бериши тобора кўпроқ уқиб олинмоқда. Мен шу минбардан туриб, кончиларнинг жамоаларига худди ана шундай кайфиятни қўллаб-қувватланг, деб даъват этмоқчиман, айни вақтда улар адолатли тарзда ўртага қўйган масалаларни ҳал этиш юзасидан иш охирига етказилиши лозим.

Мамлакатдаги ҳозирги пайт хусусида жуда лўнда қилиб айтмоқчи бўлган мулоҳазаларимиз ана шулардир, ўртоқлар.

(Давоми иккинчи бетда).

Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг XXVIII съезди тўғрисида

АХБОРОТ

КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига номзод А. И. Лукьянов раислигида ўтган 2 июлдаги кечки мажлисда съезд КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзоларининг ҳисоботларини тинглашга киришди. СССР Министрлар Советининг Раиси Н. И. Рижков, КПСС Марказий Комитетининг котиблари В. А. Медведев ва А. Н. Яковлев съездда сўзга чиқдилар.

Мажлис тугагач, съезд қатнашчилари В. И. Ленин Мавзолейига гулчамбарлар қўйишди.

* * *

1990 йил 3 июль куни Москвада, Кремлдаги Съездлар саройида Совет Иттифоқи Коммунистик партияси XXVIII съезди ўз ишини давом эттирди.

Эрталабки мажлисда Украина Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби С. И. Гуренко раислик қилди.

Съездда КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзоларининг ҳисоботларини тинглаш давом эттирилди. Мажлис қатнашчилари ҳузурида КПСС Марказий Комитетининг котиблари Л. Н. Зайков билан Е. К. Лигачев, СССР ташқи ишлар министри Э. А. Шеварднадзе, СССР Министрлар Совети Раисининг биринчи ўринбосари, СССР Давлат план комитетининг раиси Ю. Д. Маслюков, илгари РСФСР Олий Совети Президиумининг Раиси бўлиб ишлаган В. И. Воротников нутқ сўзладилар.

Шундан кейин КПСС XXVIII съезди Секретариатининг раҳбари А. Н. Ильин Секретариат иши тўғрисида ахборот берди.

Танаффусдан сўнг мажлис Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби Н. А. Назарбоев раислигида ўтди.

Съезд Мандат комиссиясининг раиси Ю. А. Манаенков қилган шу комиссия маърузасини тинглади ва унча кўп давом этмаган мунозарадан сўнг уни тасдиқлади.

Шундан кейин КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР давлат хавфсизлиги комитети раиси В. А. Крючков; КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига номзодлар — КПСС Марказий Комитетининг котиби Г. П. Разумовский, СССР мудофаа министри Д. Т. Язов ҳисобот бердилар.

Кечқурунги мажлисда Белоруссия Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиби Е. Е. Соколов раислик қилди.

Съезд КПСС Марказий тафтиш комиссиясининг А. А. Низовцева қилган ҳисоботини тинглади.

Н. Е. Кручина КПССнинг бюджети ва мол-мулки тўғрисида маъруза қилди.

Кечки мажлиснинг якунловчи қисмини М. С. Горбачев олиб борди.

Съезд партия асосий ҳужжатлари лойиҳаларини тайёрлаш комиссиясини тузди.

Ҳаммамизнинг бурчимиз

СЎНГГИ йилларда атроф-муҳит муҳофазасига катта эътибор берилмоқда. Бу муаммони ҳал этиш борасида кўпгина ташкилотлар бош қотиряпти. Лоақал автомобиль транспорти ва саноат корхоналари олдида турган ўткир муаммолардан бири атроф-муҳит муҳофазаси эканлигини таъкидлаш кифоядир.

Шунинг учун ҳам Тошкентда «Автомобиль йўллари комплекси ва республика саноатининг экологик муаммолари ва уларни ҳал этиш истиқболлари» мавзуида илмий-техникавий конференция очилди. Уни бир неча ташкилот — СССР илмий ва муҳандислик жамиятлари уюшмасининг республика идорасининг атроф-муҳитни муҳофаза этиш муаммолари бўйича комитети, Бутуниттифоқ автомобиль транспорти ва йўл хўжалиги ходимлари илмий-техникавий жамиятининг республика идораси, Бутуниттифоқ иқтисодий жамиятининг республика идораси, Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг кимё институти ва Тошкент фан-техника уйи ташкил этди. Бу конференция «Узавтотранстехника» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси ва Тошкент фан-техника уйида 3—4 июль кунлари бўлиб ўтди.

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси кимё институти директорининг ўринбосари, кимё фанлари доктори, профессор Н. А. Сирожиддинов «Иккиламчи ресурслардан фойдаланишнинг аҳволи ва унинг истиқболлари», Ўзбекистон ССР Автомобиль транспорти министрининг ўринбосари, техника фанлари номзоди К. М. Сиддиқназаров, «Автотранспорт тармоқлари ва йўлларининг экологик муаммолари ва уларни ҳал этишнинг истиқболлари», Тошкент халқ хўжалиги институтининг кафедра мудири, иқтисод фанлари доктори, профессор А. Т. Шермуҳамедов «Минтақа атроф-муҳитини муҳофаза этишнинг иқтисодий муаммолари» мавзуларида қилган маърузалар тўпланганларда илиқ таассурот қилдирди.

Ҳ. АБРОРОВ.

М. С. ГОРБАЧЕВ маърузаси

II. ҚАЙТА ҚУРИШ СИЁСАТИ: ТАЖРИБА ВА ИСТИҚБОЛ

(Давоми. Боши биринчи бетда).

Ўртоқлар! Партия XXVII съездида ишлаб чиқилган стратегиянинг таъмал тошига дахлдор қоидаларидан бири иқтисодиётни ижтимоий томонга, инсон манфаатлари томонига буриш тўғрисидаги йўл-йўриқ эди.

Бу борада нималар қилинди? Аввало, структура сиёсатига тузатишлар киритилди. Бу шунга олиб келдики, ҳозирги беш йилликда халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқараётган тармоқларнинг ўсиш суръатлари ишлаб чиқариш воситаларини тайёрлаётган тармоқлардагига нисбатан анча юқори бўлди. Қабул қилинган атамани ишлатадиган бўлсак, «Б» гуруҳи «А» гуруҳига нисбатан биринчи марта анча тез ривожланмоқда. Одамга бевосита дахлдор бўлган соҳага, инсонга хизмат қиладиган тармоқларга сармоя оқиб кела бошлади. Бизнинг жуда катта иқтисодиётимиз учун ушбу тенденция ниҳоятда муҳимдир ва биз шу тенденцияни мустаҳкамлаш билан бир қаторда уни яна ҳам ривожлантириш учун барча ишларни қилишимиз керак.

Беш йиллик планни бажариш чоғидаёқ, ижтимоий соҳани маблағ билан таъминлашнинг қолдиқ принципига барҳам бериш учун қўшимча тадбирлар кўрилди. Тўрт йил мобайнида ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган қурилишга беш йиллик плани топшириқларига қўшимча равишда 34 миллиард сўм ажратилди. Умуман эса ана шу мақсад учун 246 миллиард сўмдан кўпроқ маблағдан фойдаланилди, ноишлаб чиқариш инвестицияларининг ўртача йиллик ўсиш суръати қарийб икки баравар кўпайди — ўн биринчи беш йилликдаги 4,7 фоиздан ҳозирги беш йилликда 8,8 фоизга етди.

Бу анча жиддий омилкорликдир. Шу туфайли беш йилликда ўтган беш йилликдагига нисбатан юз миллион квадрат метр кўпроқ уй-жойни фойдаланишга топшириш мумкин бўлади. Биз биринчи бор уй-жой қурилишида ана шундай миқёсларга чиқиб олдик. Бошқа ижтимоий-маданий объектларни фойдаланишга топшириш ҳам кўпайди. Шу йиллар мобайнида мамлакатда ҳар йили ўртача ўтган беш йилликдагига нисбатан 38 фоиз кўп мактаблар, 10 фоиз кўп болалар муассасалари, 15 фоиз кўп касалхоналар, 38 фоиз кўп поликлиникалар, 51 фоиз кўп клублар ва маданият уйлари, 7 фоиз кўп савдо корхоналари фойдаланишга топширилди.

Аҳолини моллар билан таъминлаш масаласига алоҳида тўхтамоқчиман. Бу борадаги аҳвол ниҳоятда мушкулдир. Шу хусусда айтилаётган барча гапларга, ҳойнаҳой, шу кунлари айтиладиган жами гапларга қўшилишим, жуда ўткир танқид билан ҳамжиҳат бўлишим мумкин бўлур эди. Аммо агар фақат эҳтирослар авж олаверса, бундан моллар кўпайиб қолмайди. Ҳушёрлик билан баҳо бериш, пухта ўйлаб хулосалар чиқариш, амалий тадбирлар кўриш зарур. Назаримда, совет кишилари биздан худди ана шундай йўл тутишимизни кутмоқдалар.

Дарҳақиқат, бу соҳада нималар бўляпти ўзи? Агар статистика маълумотларини олсак, ҳатто қиймат кўрсаткичларини эмас, балки натура кўрсаткичларини таққослайдиган бўлсак, кўпгина озиқ-овқат маҳсулотлари ва халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш муайян тарзда ижобий ўсганлиги кўриниб турибди. Масалан, дон йилига ўрта ҳисобда ўтган беш йилликдагига нисбатан 26,6 миллион тонна кўп етиштирилди. Бу салмоқли ўсишдир. Сўйилган вазнда гўшт етиштириш ҳам 2,5 миллион тонна кўпайди, сут, қанд лавлаги, кунгабоқар етиштириш ортган бўлса ҳам, лекин бундаги кўрсаткичлар анча пастдир. Газлама, трикотаж буюмлар, рангли телевизорлар, магнитофонлар, холодильниклар, кир ювиш машиналари, бошқа рўзғор техникаси ишлаб чиқариш ҳам кўпайди. Мудофаа тармоқлари конверсияси дастлабки самарани бера бошлади: шу йилнинг январь-май ойларида ушбу тармоқлар корхоналарида халқ истеъмоли моллари тайёрлаш 22 фоиз кўпайди.

Агар илгари ҳар йили товар оборотининг ўртача ўсиши 10—12 миллиард сўмни ташкил этган бўлса, шу беш йилликда 20 миллиард сўмга етди, ўтган йили эса 38 миллиард сўмни ташкил қилди. Аҳоли жон бошига истеъмол қилиш ортди. Ҳа, шундай бўлди, айни вақтда истеъмол бозоридаги аҳвол жўнлашиш у ёқда турсин, кўпгина ҳолларда чигаллашди, ҳатто чидаб бўлмайдиган тус олди. Мен буни мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволидаги жиддий ҳол, деган бўлур эдим.

Аввало, бундай аҳвол шунинг учун содир бўлдики, пул даромадлари моллар ишлаб чиқаришдан анча тез ўсди. Бунда гап нимада?

Биринчидан, корхоналарнинг хўжалик ҳуқуқлари ва мустақиллиги кенгаётганида меҳнат унумдорлиги ва иш ҳақининг ўсиш нисбати устидан қаттиққўллик билан қилинадиган назорат барҳам топди. Кўпгина корхоналарда иш ҳақининг ўсиши маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўсишидан анча ўзиб кетди. Иккинчидан, кооператив ҳаракатни авж олдириш чоғида ҳамма жиҳатлар ҳам пухта ўйланмади. Кооперативлар қилган ва қилаётган фойдали ишлар қатори бенақд пулнинг нақд пулга айлантиришнинг йўли очилиб қолди. Бу ўринда гап миллиардлаб сўмлар ҳақида бормоқда. Учинчидан, вазиятни ўзгартириш, капитал қурилишда тартиб ўрнатиш хусусида қабул қилган қарорлар бажарилмай қолди. Узоқ муддат давом этадиган қурилишлар кўпаймоқда, бу эса моддий ресурсларни бозорга чиқариш ўрнига уларни карахт қилиб қўймоқда. Бунга чала объектлардаги қурувчиларга тўланаётган иш ҳақи харажатларини ҳам қўшиш керак. Бу ҳам миллиард-миллиард сўмлардир.

Ўқитувчилар, шифокорлар ва меҳнаткашларнинг бошқа табақалари иш ҳақини, пенсиялар ва стипендияларни ошириш юзасидан қабул қилинган қарорларнинг амалга оширилиши, табиийки, пул даромадларининг ўсишига таъсир кўрсатди.

Мана шуларнинг ҳаммаси натижасида бултурги йилнинг ўзидагина аҳоли пул даромадларининг ўсиши ўтган йиллардаги одатдаги 12—15 миллиард сўм ўрнига 64 миллиард сўмга етди. Бундай вазият бу йил ҳам сақланиб қолмоқда.

Ишда хатоларни четлаб ўтиш, иқтисодиётда салбий тенденцияларга йўл қўймаслик мумкинмиди, деган савол туғилиши табиий. Ҳар қандай ҳолатда ҳам шуни рўй-рост айтиш лозимки, агар ҳукумат иқтисодий ислоҳотни ўтказишга комплекс ёндашувни таъминлаб, ўз позицияларини, ишнинг маъмурий-буйруқбозлик усулларини сақлаб қолишга интилаётган тармоқлар, бошқарув эски структураларининг тазйиқига қаршилик кўрсата олганда эди, бундай оқибатлар анча кам бўлган бўлур эди. Бу борада Сиёсий бюро ҳукуматга ёрдам бериши, унга нисбатан янада юксак талаблар қўйиши ва уни қўллаб-қувватлаши лозим эди. Айни пайтда шуни айтиш керакки, жамиятдан, иқтисодий хизмат муассасаларидан, хусусан, Марказий Комитетнинг иқтисодий бўлимидан ана шундай фикрлар билдирилди. Афсуски, мунозаралар неча бор ўтказилишига қарамай, бундай бўлмади, амалга оширилиши зарур бўлган барча ишлар қилинмади. Шунинг учун биз истеъмол бозоридаги кескинлик учун бевосита жавобгармиз. Бундай кескинлик мамлакатдаги бутун вазиятни мушкуллаштирди.

Бу ишимиз учун жиддий сабоқдир. Айни шу боисдан иқтисодий ислоҳотни жадаллаштириш ва чуқурлаштириш қатъий зарурати юзага келади. Фан-техника тараққиётини, янги технологияларни қабул қилмайдиган, харажат принципини тарғиб этиб, исрофгарчилик ва нобудгарчиликни келтириб чиқарадиган хўжалик юритиш системаси билан бундан буён яшаб бўлмайди.

Мамлакатда илгаригидек ривожланган мамлакатларга нисбатан маҳсулот бирлигига 2—2,5 баравар моддий ресурслар, ёқилғи ва энергия эса, 1,5 баравар кўп сарфланмоқда. Жуда кўп корхоналар фойда кўриб ишламаяпти, давлат томонидан берилаётган ёрдам 23 миллиард сўмни ташкил этмоқда! Мен бунда жуда катта ҳажмдаги дон, цемент, металл, нефть, минерал ўғит, ёғоч-тахта ва бошқа кўпгина ресурслар нобуд бўлаётганлиги тўғрисида гапирмаяпман. Хўжалик юритишнинг бундай системасида давлат бой бўла олмайди, халқ эса тўкин яшай олмайди. Ишни бундан буён мана шу тарзда олиб бора олмаймиз — олис истиқболда эмас, балки яқин вақтлар ичидаёқ халқнинг турмуш шароити анча яхшиланишини таъминлаш учун системани ўзгартириш даркор.

Шу тариқа қайта қуриш мантиқининг ўзи, мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг кескинлиги бизларни иқтисодий системада туб ўзгаришларни амалга ошириш зарур, деган хулосага олиб келди. Бунда гап иқтисодиётнинг янги модели: мулкнинг хилма-хил шаклларига эга бўлган кўп укладли ва замонавий бозор структурасига эга бўлган хўжалик юритиш моделини шакллантириш тўғрисида бормоқда. Бу билан одамларнинг амалий фаоллиги ва ташаббускорлиги учун кенг йўл очилиб, самарали меҳнат қилишлари, иқтисодиёт самарадорлигини ўстириш учун янги қудратли омиллар вужудга келтирилади.

Биз бу вазифани қайта қуришнинг дастлабки босқичидаёқ ўртага қўйган эдик. Аммо хўжалик юритишнинг янги шаклларидан фойдаланиб, муайян иш тажрибаси тўпланган ҳозирги пайтдагина сиёсий ислоҳот соҳасида катта тадбирлар амалга оширилди, бир қанча ғоят муҳим қонунлар, биринчи галда Мулкчилик тўғрисида, Ижара тўғрисида, Ер тўғрисида ва бошқа қонунлар қабул қилинди. Биз бозор иқтисодиётига ўтишга доир вазифаларни рўёбга чиқаришга амалда кириша оламиз.

Бунинг учун ҳали кўп иш қилиш керак бўлади, албатта. Ҳозир шундай иш олиб борилмоқда.

Истеъмол бозорини нормаллаштириш, ортиқча пулни ишга солиш, давлат бюджетини соғломлаштириш соҳасида кечиктириб бўлмайдиган тадбирларни ва бошқа кўпгина ишларни амалга ошириш талаб этилади.

Шу хўжалик йилини муваффақиятли туғаллаш олдимизда амалий вазифа бўлиб турибди. Меҳнат жамоалари ташаббус ва омилкорлик кўрсатиб, бу йилги иқтисодий натижалар мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятга ижобий таъсир кўрсатиши учун барча ишларни қилишлари лозим.

Одамлар бозор иқтисодиётига ўтиш йўллари тўғрисидаги масалани муҳокама қилаётган пайтда, уларни бу нарса турмуш даражасининг пасайишига, жамиятда ижтимоий бўлинишга олиб келмайдими, ижтимоий адолат ва одамларнинг ҳимояланиши таъминланадими, деган саволлар ташвишлантирмоқда. Бу саволларни коммунистлар бермоқдалар, бу саволлар ҳаммани — ишловчиларни ва пенсионерларни, эркакларни ва аёлларни, кексаларни ва ёшларни тўлқинлантирмоқда. Айни ҳукумат дастурини тайёрлаш вақтида ана шу саволлар устида пухта ўйлаб кўрилмаганлиги оқибатида бу нарса ўзига нисбатан жуда танқидий муносабатга учради. Бу соҳада тўла равшанлик бўлиши керак.

Аввало, бозорнинг ўзи ҳақида гапирайлик. У молларни стихияли тарзда айирбошлашдан тортиб, юксак уюшган механизмгача бўлган минг йиллик ривожланиш йўлини босиб ўтди. Биз зўравонлик тарзидаги ёндашувлардан воз кечишимиз, қиймат қонунига таяниб, иқтисодий жараёнларни тартибга солишни ўрганиб олишимиз, шу тариқа хўжалик соҳасидаги амалий фаолият учун янги қудратли омилларни яратишимиз керак.

Бозор шароитида эҳтиёжларни амалий тарзда аниқлаш ва уларни самарали равишда қондириш усулларини топиш, талаб ва таклифни мутаносиб ҳолга келтириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун рисоладагидек табиий муҳитни яратиш имконияти очилади. Умуман, биз бозорни шунчаки бир мақсад, деб эмас, балки иқтисодиёт самарадорлигини, одамларнинг турмуш даражасини ошириш воситаси, деб биламиз. У иқтисодиётимизга кўпроқ ижтимоий йўналиш бахш этиш, уни инсон манфаатлари сари буриб юбориш вазифасини тез ҳал қилишга ёрдам бериши керак.

Ҳозирги тушунчадаги бозор мулкчиликнинг бир шакли ҳукмронлигини рад этади, шаклларнинг хилма-хиллигини, иқтисодий ва сиёсий тенг ҳуқуқлиликни талаб қилади. Давлат корхоналари ҳам, кооператив ёки акционерлик бирлашмасининг жамоа мулки ҳам, фермер, ҳунарманд ёки оиланинг меҳнат билан топган мулки ҳам — мана шуларнинг ҳаммаси жамиятнинг демократик негизларини мустаҳкамлайди, чунки меҳнаткашлар ишлаб чиқариш воситаларининг ва меҳнат натижаларининг ҳақиқий хўжайинлари бўлиб қоладилар, самарали ишлашдан ва юксак пировард натижалардан шахсан манфаатдор бўладилар. Бунда эксплуатация учун асос бўлмайди. Бинобарин, биз бозор сари борар эканмиз, социализмдан четга чиқмаймиз, балки жамиятнинг имкониятларини янада тўла-тўкис рўёбга чиқарамиз. Худди мана шу нарса қайта қуриш концепциясининг мағзини ташкил этади.

Узоқ муддатларга мўлжалланган йирик фан-техника дастурларини амалга оширишни, фундаментал фанлар, маданият ривожини, умумдавлат ижтимоий ва экологик дастурларини бозор ихтиёрига бериб қўйиш ярамайди, албатта. Бироқ бу нарса қўпол маъмурий зуғум ҳисобига эмас, балки солиқлар, фоиз ставкалари, имтиёзлар ва жазо чоралари, божхона ўлпонлари орқали таъминланиши керак. Давлатнинг иқтисодий сиёсати самарали бўлмоғи учун у хўжалик бошқаруви воситаларининг бутун мажмуига эга бўлиши керак.

Бозор муносабатини жорий этиш масалалари бениҳоя вазминлик билан ҳал қилиниши керак. Одамларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқини, ишни танлашнинг амалдаги имкониятини ҳимоя қиладиган ҳуқуқий ҳужжатлар керак. Меҳнат қилишни хоҳлаган, бироқ ўзига муносиб жойни вақтинча тополмаётган кишиларни давлат моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаши лозим. Яна бир муҳим масала бор, у ҳам бўлса — жамиятдаги мулкий табақаланишдир. Агар мулкий тафовутлар меҳнат ҳиссасининг руҳи ва ҳажми билан, инсоннинг истеъдоди, ташаббуси, ижодкорлиги билан боғлиқ бўлса, бундай тафовутларнинг бўлиш эҳтимоли социализм қоидасидан келиб чиқади. Аммо биз меҳнатсиз даромадларга ва ғайриқонуний имтиёзларга асосланган табақаланишга қатъиян қаршимиз.

Нарх-наво — алоҳида масала. СССР Олий Советидаги муҳокамадан кейин ҳукумат ҳозир айтилган танқидий мулоҳазалар асосида, аввало, нарх белгилашни ислоҳ қилиш ҳақида айтилган мулоҳазалар асосида ўз таклифларини қайтадан ишлаб чиқмоқда. Натижада энг мақбул ечим топилади, деб умид қилса бўлади.

Ўз томонимдан шуни таъкидлаб ўтмоқчиманки, чакана нархларни қайта кўриб чиқишни ижтимоий ҳимоянинг синчиклаб пухта ўйланган ва нақд воситаларсиз бошлаб бўлмайди. Бозор иқтисодиётига ўтиш нарх-навони оширишдан бошланиши эса асло мумкин эмас, албатта. Бу —бемаънилик бўлур эди.

Ўйлайманки, ҳам жамиятдаги, ҳам Олий Советдаги танқид бозор иқтисодиётига ўтиш йўлидаги қадамларнинг мантиқи, тактикаси, устун жиҳатлари, изчиллиги пировардигача пухта ўйланмаганини кўрсатди. Бу масала жамиятда ўткир бўлиб турганлиги сабабли мен уни атайлаб бўрттириб кўрсатаяпман. Натижада нарх-наво ҳақидаги масала оз бўлмаса бош масала бўлай деб қолди, бозор иқтисодиётига ўтишни бошлаш учун бирдан-бир тадбирдек бўлиб туюлди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш билан боғлиқ тадбирлар мажмуида нарх-наво марказий масаладир. Хўжалик юритишнинг янги усулларига, иқтисодий турмушнинг янги шаклларига ўтишнинг қийин босқичида халқ ижтимоий жиҳатдан ҳимояланишига, унинг манфаатларига кафолат берилишига одамларнинг ишончи комил бўлиши учун биз ҳамма ишни қилишимиз керак.

Бозорга ўтишда биринчи галдаги тадбирларни ажратиб олиш зарур. Ҳозирнинг ўзидаёқ давлат корхоналарини акциялаштиришни бошлашга, омилкорликнинг амалдаги эркинлигини вужудга келтиришга, майда корхоналар, дўконларни ижарага беришга, уй-жой, акциялар ва бошқа қимматбаҳо қоғозлар, ишлаб чиқариш воситаларининг бир қисми олди-соттисини бошлашга ҳеч ким ҳалал бераётгани йўқ.

Товар ва фонд биржалари бунёд этишни жадаллаштириш, банк системасини ислоҳ қилиш, фоиз сиёсатини ҳаракатга келтириш, бирбири билан муҳолифлик қилаётган ишлаб чиқаришлар ва бирлашмалар пайдо бўлиши, айниқса халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш соҳасида майда ва ўртача корхоналар пайдо бўлиши учун шарт-шароитлар яратиш зарур.

Бошқарув идоралари хусусида гапирадиган бўлсак, бозор иқтисодиёти талабларига биноан улар билан муомала қилиш зарур. Биз тармоқ министрликларини тугатиш йўлидан боришимиз ва шу яқин орада уларнинг сонини камайтиришимиз керак. Корхоналарнинг хўжалик фаолиятини маъмурий бошқарувдан, идораларнинг ўз ҳукмини ўтказишдан имкони борича кўпроқ ажратиб қўйиш зарур.

Жамиятнинг янги иқтисодий модели таркиб топиши учун жумҳуриятлар суверенитети ва маҳаллий ўзини ўзи бошқарувни реал иқтисодий мазмун билан тўлдириш алоҳида аҳамиятга эгадир. Сўнгги вақтда танг аҳвол кучайиб кетган бир шароитда хўжалик жиҳатдан танҳолашиш тенденцияси ўсиб боряпти. Регионлар ўртасида таркиб топган иқтисодий алоқалар бузилмоқда. бу алоқалар натура тусини олмоқда. Бу салбий жараёнлар ажралишга интилишдан мадад олмоқда, бундан миллатчи доиралар фойдаланмоқда.

Биз янги иттифоқ шартномасида жумҳуриятлар иқтисодий ҳуқуқлари доирасини, ягона халқ хўжалиги комплексида бу жумҳуриятлар ўзаро муносабатлари принципларини аниқ-равшан белгилаб қўйиш тарафдоримиз. Аммо бу ўринда корхоналарнинг иқтисодий эркинлиги чегараланмаслиги зарур. Иттифоқ идораларининг ҳукм ўтказишини жумҳуриятлар идораларининг ҳукм ўтказиши билан алмаштирилишига йўл қўйиб бўлмайди, ҳозирнинг ўзидаёқ шу нарса содир бўлмоқда. Мустақил корхоналарнинг бевосита алоқалари, шу корхоналарнинг ўзи, меҳнат жамоалари тузилиши лозим, деб ҳисоблаётган уюшмалар хўжалик юритишнинг негизи бўлиши керак.

Иқтисодиётимизнинг бирлиги, яхлитлиги — баркамол умумиттифоқ бозори таркиб топишининг зарур шартидир. Шундай бозорни мустаҳкамлаш, уни монополизмдан ҳоли этиш — биринчи даражали муҳим вазифадир. Жумҳуриятлар ва регионларнинг қўшилишдан иқтисодий манфаатдорлиги доимий таъсир этувчи омилдир ва бу омил келажакка дахлдордир. Кимки бунга қарши чиқаётган бўлса, қаттиқ янглишмоқда.

Экология муаммосига тўхталмоқчиман. Аҳвол ташвишли, бир қанча регионларда эса аҳвол ниҳоятда тангдир. Афсуски, ҳозиргача кўрилган чора-тадбирлар салмоқли самара бермади, мамлакатдаги экология вазиятининг ёмонлашувини тўхтатмади. Бу муаммога янгича ёндашиш керак. Энг аввало корхоналарнинг ўзларининг масъулиятини ошириш, иттифоқдош жумҳуриятлар ҳамда маҳаллий ўз ўзини бошқариш идораларининг ҳуқуқларини ва ваколатларини тўла-тўкис ишга солиш, табиатни муҳофаза қилиш ҳақидаги қонунларга риоя этилиши устидан қаттиқ давлат ва жамоат назоратини ўрнатиш зарур. Айни вақтда табиатни муҳафаза қилиш учун уюшиб ҳаракат қилиш керак — бу ҳам иттифоқ шартномасида ўз аксини топиши лозим. Яна бир вазифа — ерни экология жиҳатидан қутқариб қолиш учун ақлий ва моддий ресурсларни, шу жумладан халқаро даражада бирлаштиришдан иборат. Буларнинг барчаси экология бўйича ишлаб чиқилаётган миллий программанинг узвий қисми бўлиб қолиши керак.

Совет иқтисодиётини соғломлаштириш кўп даражада уни халқаро меҳнат тақсимоти системасига қўшиш қандай боришига боғлиқ бўлади. Шуни айтиш керакки, бу соҳада катта фаоллик кўрсатилмоқда, корхоналарга, регионларга, жумҳуриятларга қанча кўп эркинлик берилса — бу йўлни тўғри деб ҳисоблаймиз —бундай фаоллик, янги ғоялар шунча кўп бўлади. Лекин келинг, эътиборли бўлайлик, чунки бу жўн масала эмас. Ўйламай иш тутиш аллақачон катта маҳрумликларга олиб келди. Иқтисодиётимизни янгилаш, янги технологияларни ўзлаштириш, меҳнат унумдорлигини ошириш учун рақобатга қодир маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлаш учун кўп иш қилиш керак бўлади. Лекин, айтиш мумкинки, энг муҳими — сўмнинг айрибошланадиган бўлиши сари боришдан иборатдир. Шу вақтгача бу ҳақда узоқ келажакнинг иши деб гапириб келинди. Ҳолбуки, бу вазифани ҳал қилишни кечиктириб бўлмайди. Маҳсулотни четга чиқариш учун қудратли рағбат чоралари лозим, четдан мол келтиришнинг самарасизлиги йўлига, ташқи қарздорликнинг ошиб кетишига ғов қўйиш керак. Чет эл капиталини жалб этиш учун ўзаро манфаатли шарт-шароит яратиш зарур.

Бозорга ўтиш ва жаҳон хўжалиги алоқаларига боғлиқ бўлган вазифалар бизнинг ташқи иқтисодий фаолиятимиз олдига юксак талаблар қўймоқда. Шуни айтиш керакки, биз кейинги вақтларда бу масалалар билан кўп шуғулландик, тегишли сиёсий йўл-йўриқларни ишлаб чиқдик, бу соҳага ҳукумат йўли билан муҳим ўзгаришлар киритдик. Бироқ, ташқи иқтисодий идораларнинг ҳамда ҳуқуқлар бериб қўйилган корхоналар, бирлашмаларнинг ишида кейинги вақтларда кўпгина жиддий камчиликлар юз берди.

Албатта, умумий вазиятга хом ашё товарларининг, энг аввало нефтнинг жаҳон нархлари кескин пасайганлиги таъсир кўрсатди. Натижада айрибошланадиган валюта билан ҳисобланадиган бизнинг даромадларимиз деярли икки баравар қисқарди. Бундай шароитда четга мол чиқариш соҳасида ҳам, четдан мол келтириш соҳасида ҳам катта маневр қилиш керак эди. Бироқ бу из қолдирмай ўтмади, буни ҳаммамиз сездик. Машинасозликни янгилашга келсак — кўпгина ускуналар турларини сотиб олиш ҳақидаги шартномани бекор қилишга тўғри келди. Бу ҳол истеъмол бозорига ҳам таъсир кўрсатди, чунки ўтмишда биз айрибошланадиган валютанинг анчагина қисмидан ўз бозоримизни товарлар билан тўлдириш учун фойдаланган эдик.

Ҳозир ҳукумат ташқи иқтисодий фаолият билан боғлиқ бўлган муаммоларнинг бутун мажмуи бўйича таклифлар тайёрламоқда. Гап капиталистик мамлакатлар билан алоқаларни кенгайтириш ҳақида, Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши доирасида валюта билан ҳисоб-китоб қилишда жаҳон нархларига ўтиш ҳақида бормоқда. Бу бизнинг «учинчи дунё» мамлакатлари билан ҳамкорлигимизни қайтадан ўйлаб кўришга ва бу ҳамкорликка маълум тузатишлар киритишга тааллуқлидир.

Буларнинг ҳаммаси шундай, бинобарин вазият ўзгариб боради. Бироқ, жаҳон бозорига чиқиш, СССРнинг дунё миқёсидаги хўжалик алоқалари га жалб этилиши фикрлашда ҳам, кадрларимизнинг ёндашувларида ҳам туб ўзгаришларни, кенг кўламдаги билимни, дунёқарашни, ишни янгича олиб бориш маҳоратини тақозо этади. Бизда ҳозирча ҳамма нарса: биз ресурсларни бозорда сота олишимиз ва ўзимиз хоҳлаган нарсаларни харид қилишимиз учун бизга уч-беш, ўн фоиз валюта ресурслари беринг, деган фикрга бориб тақалмоқда. Бир қарашда, буларнинг ҳаммаси оддий ва табиий туюлади. Дастлабки босқичда шундай қилиш мумкин ва биз муайян ишларни амалга оширдик. Аммо биз агар ташқи иқтисодий фаолиятни қайта қуришнинг бутун мазмуни шундан иборат, деб билсак, умуман ҳеч нарсани тушунмаган бўламиз. Кадрларни қайта тайёрлаш, уларнинг тафаккурини ўзгартириш, ишни янгича юрита олиш зарур. Бизда ҳозирча бунга аниқ етарли эътибор берилмаяпти, бу эса ташқи иқтисодий фаолиятни қайта қуришга тўсқинлик қилмоқда ва илгари мен гапириб ўтганимдек, кўп ҳолларда ҳозирдагидек тўғридан-тўғри йўқотишларга олиб келди.

Яна бир нарса — агар корхоналаримиз иқтисодиётни такомиллаштириш учун четдан харид қилинаётган ҳамма нарсадан фойдаланишга илгаригидек муносабатда бўлсалар, ғоят қийинчилик билан валютага харид қилинадиган нарсалар бозор учун ишлаш ўрнига йиллар давомида туриб қолиб, яроқсиз ҳолга келса ва эскирса, яхшилик сари ўзгаришларга, иқтисодиёт соҳасида халқаро ҳамкорлик келтириши мумкин бўлган фойдага умид боғлаш қийиндир.

Умуман, бу борада жадал, қатъий чоралар ва ғоят пухта ўйланган, вазмин, масъулиятли ёндашув талаб этилади.

Ўртоқлар! XXVII съезддаги ҳисобот маърузасида ва Марказий Комитетнинг март Пленумида аграр муаммо ҳар қачонгидан кўра ўткир қилиб ўртага қўйилган эди. Бу муаммо бутун қишлоқнинг тақдири, деҳқонлар тақдири нуқтаи назаридан ўртага қўйилган эди. Озиқ-овқат масаласини ҳал этиш йўли ҳам мана шунда эди.

Техник ва технологик тартибдаги ҳеч қандай алоҳида-алоҳида тадбирлар ўз-ўзидан бизнинг бу масалани ҳал этишимизга имкон бермади. Бу эндиликда шак-шубҳасиз фактдир.

Партия коллективлаштириш давридан бошлаб ҳозирги кунимизгача деҳқонлар масаласи ва аграр муносабатлар тарихини муросасиз таҳлил этганлиги натижасида у принципиал жиҳатдан янги позицияларга чиқиб олди. Бундай таҳлил гап бевосита аграр соҳадагина эмас, шу билан бирга деҳқонга, умуман қишлоққа муносабатда, ишчилар синфи билан деҳқонлар ўртасидаги, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги муносабатларда ўзгаришлар тўғрисида бориши зарур, деган хулосага олиб келди. Аслида, биз аграр масалани базис тарзида, ленинча тушунишга қайтдик ва шу сабабли қишлоқни ижтимоий ривожлантиришга, иқтисодиётнинг асосий секторлари ўртасида ҳар жиҳатдан тенг айирбошлаш, қишлоқда мулк муносабатларини тубдан ўзгартириш зарурлигини тушунишга янгича ёндашадиган бўлиб қолдик.

Ўртоқлар, бугунги кунда вазиятга холис баҳо бериб, шуни эътироф этишимиз зарур: ана шу принципиал қарорлар кетидан ҳукумат даражасида ҳам, жумҳуриятлар ва маҳаллий органлар даражасида ҳам айнан бир хил амалий фаолият юритилмади. Қишлоқ хўжалиги, бутун аграр сектор ходимлари ҳозирги пайтда нима учун бунчалик танқидий, бунчалик кескин ва қатъий кайфиятда эканликларини тушунаман. Қишлоқ ҳақиқатан ҳам ижтимоий фаровонлик соҳасида ҳам, моддий-техника базасини мустаҳкамлаш соҳасида ҳам жиддий тадбирлар амалга оширилишига муҳтождир. Съездда бу хусусда позицияни ишлаб чиқиш лозим. Турли ижтимоий анжуманларда деҳқонлар қишлоққа, бутун аграр секторга молиявий ёрдам бериш, моддий мадад кўрсатиш зарурлиги тўғрисидаги масалани қўяётганликлари адолатли эканлигини тан олишимиз керак.

Хўш, қандай қилиб ёрдам бериш мумкин? Бизда: беравер, қайта тақсимла, бюджетдан ажратиб бер, деб ҳал қилишга ўрганиб қолишган! Бундай маъмуриятчилик билан тақсимлаш усули энди ўтмайди. Қишлоқни тиклаш муаммосини иқтисодий усуллар билан— қишлоқ билан шаҳар ўртасида тенг айирбош қилишни йўлга қўйиш; қишлоқ, умуман агросаноат комплекси фойдасига иқтисодий ва ижтимоий устунликларни вужудга келтириш; қишлоқ хўжалик техникасини ишлаб чиқарувчи саноатнинг якка ҳокимлигини тугатиш: хўжалик юритишнинг турли шакллари эҳтиёжларига мос келадиган машиналар системасини яратиш билан ҳал этиш лозим.

Қишлоқни ривожлантириш учун маблағ келишини таъминлайдиган зарур қонун ҳужжатлари ва ҳукумат қарорлари қабул қилиниши керак. Қонун лойиҳаси таклиф этиш соҳасидаги ташаббус сифатида бу масалани СССР Олий Совети олдига қўйишни таклиф қиламан. Жамият қишлоққа ёрдамга келиши лозим. Биз бутун партия номидан бутун мамлакат олдида ўз позициямизни аниқ айтишимиз керак, деб ўйлайман. Шу билан бирга таъкидлаб ўтмоқчиман: халқ хўжалигининг бирорта тармоғи биздаги қишлоқ, аграр сектор каби иқтисодий эркинликка, чинакам бозор муҳитига шу қадар муҳтож бўлмаса керак. Ана шундай эркинлик берилиши лозим.

Марказий Комитетнинг март Пленуми қишлоқда ишлаб чиқариш муносабатларини тубдан қайта қуришни энг асосий вазифа қилиб қўйди, бусиз иқтисодий эркинлик бўлмайди. Бугун шуни яна бир бор айтиш керакки, агар иқтисодий муносабатлар ўзгармаса, деҳқон меҳнатини рағбатлантирувчи янги омиллар жорий этилмаса, деҳқоннинг аҳволи ўзгармайди, агар деҳқон ерга чинакам хўжайин бўлолмаса, ҳар қандай инвестиция ҳам ёрдам бермайди. Биз съездда Марказий Комитет март Пленуми йўлига содиқлигимизни тасдиқлашимиз лозим.

Шу муносабат билан бир масалага тўхталмоқчиман, бу масала теварагида шунчаки баҳс бораётгани йўқ. Балки менимча ундан ғаразли мақсадлар йўлида фойдаланишмоқда. Бу — колхозларга ва совхозларга муносабатдир. Иш шу даражага бориб етмоқдаки, гўё янги аграр сиёсат уларнинг мавжуд бўлишини шубҳа остига қўяётган эмиш. Аммо бу сиёсатнинг моҳияти ерда хўжалик юритишнинг барча шакллари учун тенг имкониятларни белгилаб қўйишдан иборат. Уларнинг ҳар бири ўзининг ҳаётийлигини ва самарадорлигини исботласин —бизнинг принципиал позициямиз ана шундай. Биз «ёппасига коллективлаштиришни тугатиш» тўғрисидаги талабларни рад этамиз, албатта.

Ишончим комилки, моҳирлик билан хўжалик юритаётган, ижтимоий жиҳатдан ривожланиб бораётган деҳқонларга муносиб турмуш шароитини яратиб бераётган, жамият учун зарур маҳсулотларни кўплаб етиштираётган колхозлар ва совхозларни ҳар қанча қўллаб-қувватласа арзийди, улар, табиийки, янгиланаётган совет қишлоғининг таркибий қисми бўлиб қолади.

Ўнлаб йиллар давомида ношудлик билан хўжалик юритиб, зарарга йўл қўяётган давлат бераётган ёрдам ҳисобига яшаётган, шунга қарамай бошқарув аппарати мулк муносабатларини ислоҳ қилишга, хўжалик юритишнинг янги шаклларини ўзлаштиришга тўсқинлик қилаётган колхозлар ва совхозлар эса тубдан ўзгартирилиши керак.

Яна бир долзарб масала — ер ислоҳоти тўғрисидаги масаладир. Очиғини айтаман: Ер тўғрисидаги қонун ҳозирча амал қилмаяпти. Бунинг сабаби таркиб топган бошқарув структураси, маъмурий-хўжалик аппаратининг позициясигина эмас, деҳқоннинг ўзгартирилиши, ходимнинг ер ва ишлаб чиқариш воситаларидан ажраб қолиши натижасида, пировард натижалардан қатъи назар меҳнатга кафолатли ҳақ тўлаш шароитида вужудга келган эски психология, қотиб қолган сийқа фикрлардир.

Қатъий чоралар кўриш учун ўткир зарурат мавжуд. Ҳеч ким «ёппасига коллективлаштириш» тарзида «ёппасига ижаралаштиришни» таклиф этаётгани йўқ, албатта. Умид қиламанки, ҳали ҳеч ким ижарачи коллективлар барпо этиш юзасидан топшириқ беришни ўйлаб чиқармаган бўлса керак. Бундай қилиш бошимизга жуда катта маҳрумликлар ва кулфатлар солган (улардан биз ҳали ҳам қутила олганимиз йўқ) ўтакетган нодонликни такрорлаш бўлур эди. Ер тўғрисидаги қонунни амалга ошириш воситасини яратиш — энг асосий масаладир. Шуни ҳам айтиш керакки, бу ҳақда қишлоқ хўжалиги ходимлари, биринчи навбатда ижарачилар ва ижарачи бўлишни хоҳловчи кишилар, кўпгина раҳбарлар ва мутахассислар масалани ўткир қилиб қўймоқдалар. Деҳқончилик иши билан эркин шуғулланишни истаган барча кишилар йўлидаги ҳар қандай ғовларни олиб ташлаш лозим. Ер тўғрисидаги қонун оғишмай ижро этилиши керак. Бу хусусда аввало Советларнинг янги ваколатларидан фойдаланиш лозим. Бу иш уларнинг бевосита бурчидир.

Шуни айтмоқчиманки, ер ислоҳотининг бориши ҳақидаги масала Президент кенгашининг яқин орада бўладиган мажлисларидан бирида кўриб чиқиш учун тайёрланмоқда.

Ўртоқлар! Ҳисобот даврида, айниқса сўнгги вақтларда миллатлараро муносабатлар кескинлашди. Биз ушбу муаммонинг аҳамиятини дарров англаб олмадик, бу ерда яшириниб ётган хавфни ўз вақтида кўрмадик. Эҳтимол эсингиздадир, биз қарорлари қандай бажарилаётгани ҳақида ҳисобот бераётган КПСС XXVII съездида ушбу масалалар кўрилганида улар гўё аллақачон ҳал қилингандек ва аҳвол умуман олганда нормалдек иш тутилган эди. Лекин, айтиш мумкинки, ҳаёт бизга жиддий сабоқ берди. Биз юз берган воқеаларга, зоҳиран яхши бўлиб кўринган аҳволда тўпланиб келган ғоят жиддий муаммолар юзага қалқиб чиқишига тайёр бўлиб турмаганлигимиз маълум бўлди.

Бунда кўп нарсалар чирмашиб кетди ва мен ишни жўн қилиб кўрсатмоқчи эмасман. Қайта қуриш ва ошкоралик миллий ўзини англашнинг қайта жонланиши учун қулай шароитлар яратди. Бу ижобий жараён бўлиб уни фақат қутлаш керак. Шу билан бирга ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш, маданий-миллий сиёсатдаги, миллий тилларни ривожлантириш, мамлакатнинг бир қанча регионларида ижтимоий масалаларни ҳал қилиш, улар тараққиётининг нотекислиги, нуфуз ва экологик ўзгаришларга доир хатолар келтириб чиқарган муаммолар ва зиддиятлар яққол кўриниб қолди.

Бунинг ўз тарихий, диний сабаблари ҳам бор. Турган гапки, бир вақтлар бутун бошли халқларга нисбатан йўл қўйилган жиноятлар учун ҳам жавоб беришга тўғри келмоқда.

Шуни рўй-рост эътироф этиш керакки, марказий ва маҳаллий ҳокимият органлари дастлабки пайтларда ушбу муаммоларга зарур даражада, талабга яраша эътибор бермадилар. Бундан ҳар хил бузғунчи кучлар — айирмачилар, ашаддий миллатчилар, порага сотилганлар фойдаланиб қолдилар. Миллий масала ва миллатлараро муносабатлар бир қанча ҳолларда кескин шаклларга эга бўлди, этник негизда қонли тўқнашувлар юз берди, кўпгина одамлар қурбон бўлди. Қочоқлар пайдо бўлди, минглаб одамлар ўрганган жойларини ташлаб кетишга, дарбадарликка мажбур бўлдилар, оғир маҳрумликларни бошдан кечирмоқдалар. Буларнинг барчасига чидаб бўлмайди, улар бутун мамлакатда одамларни қаттиқ ташвишга солмоқда.

Маъмурлар номига кўп миллатли давлатимизда тинчлик ва тотувликни қайтадан тиклаш учун чоралар кўриш ҳақида асосли талаблар келмоқда. Афсуски, эътироф этиш керак, бундай шароитда ҳамма ҳам байналмилалчилик синовидан ўта олгани йўқ. Кўпгина коммунистлар сиқувга дош бера олмадилар, ўз халқларига, меҳнаткашларга айирмачилар ва миллий адоватга ундовчиларга эргашишнинг хавфли эканлигига ишонтира оладиган далил-исботларни кўрсата олмадилар. Бундай далил-исботлар эса истаганча топилади. Сиёсий ишдаги камчиликлар учун, миллатлараро муносабатлар кескинлашган шароитда сиёсий иш олиб бора олмаганлиги учун партия органлари тўғри танқид қилинди, деб ҳисоблайман. Бу соҳада биз кўп нарсани ютқазиб қўйдик.

Бундан зарур хулосалар чиқариб олинди, партиянинг миллий сиёсатга доир Ҳаракат дастури ишлаб чиқилди. халқ томонидан муҳокама этилди, сўнгра уни ўтган йили сентябрь Пленуми маъқуллади. Унинг асосий моҳияти — миллий тикланиш жараёнларини ҳар бир халқ ва умуман мамлакат манфаатларини кўзлаб бунёдкорлик изига кўчириш зарурлигини тан олишдир. Қайта қуришни давом эттирмай ва чуқурлаштирмай туриб миллий масалани ҳал қилиб бўлмайди, ўз навбатида қайта қуриш ҳам, мамлакат халқлари ўртасидаги муносабатларни уйғунлаштириш масалалари ҳал қилинмас экан, муваффақиятга эришишга умид қила олмайди.

Менимча, биз ҳозир иттифоқнинг муштарак иқтисодий, сиёсий манфаатлар билан, тарихнинг ўзи билан боғлиқ бўлган халқларнинг ихтиёрий бирлашуви сифатидаги характери ва қиёфасига ленинча қарашларни ҳар қачонгидан ҳам яхшироқ тушуниб турибмиз. Сўнгги вақтда биз бошимиздан кечирган ва идрок этган барча нарсалар Иттифоқни ўзгартириш жумҳуриятлар ва мухториятларнинг ҳуқуқларини ҳатто анча даражада кенгайтириш билан чекланиб қолиши мумкин эмаслигини тушуниб етишимизга сабаб бўлди. Суверен давлатларнинг ҳақиқий иттифоқи зарур. Моҳият жиҳатидан гап мамлакатимизда зиддиятлар тугунларини ечиб

(Давоми учинчи бетда).

М. С. ГОРБАЧЕВ маърузаси

(Давоми. Боши биринчи ва иккинчи бетларда).

ташлашга, халқлар ҳамкорлигини янги даражага кўтаришга, давлатларнинг буюк иттифоқига бирлашган барча жумҳуриятлар манфаатларини кўзлаб Иттифоқнинг бирлашган сиёсий қудратини, иқтисодий ва маънавий имкониятларини кўпайтиришга имкон берадиган миллий-давлат тузилишини ўрнатиш тўғрисида бормоқда. Шундай қилиб, мамлакат хавфсизлиги ишончли равишда таъминланади, унинг халқаро обрўси оширилади.

Бунда инсон ҳуқуқларининг миллий мустақиллик ва жумҳуриятнинг ҳар қандай манфаатларидан устун бўлиши тўғрисидаги талаб сақланиб қолади. Бу ҳуқуқлар Иттифоқнинг ва ҳар бир жумҳуриятнинг конституцион тузилишида мустаҳкамлаб қўйилиши лозим. Халқаро миқёсда биз амал қилаётган бу принципдан бир қадам ҳам чекиниш мумкин эмас.

Федерация кенгаши тузган махсус комиссия доирасида янги иттифоқ шартномасини тайёрлашга доир ишлар олиб борилмоқда, бу шартнома кўп миллатли давлатимизни тубдан ўзгартириш масалаларининг бутун мажмуини ўз ичига олади. Агар шундай бўлса ва биз амалда керакли йўналишда ҳаракат қилаётган бўлсак, яқин келажакда туб ўзгариш бўлишига умид қилаётган бўлсак, у ҳолда съезд номидан мамлакатнинг барча халқларига мурожаат қилиб, миллатлараро муносабатларда эҳтиросларни бундан буён авж олдиришнинг хатарли эканлигини англаб етишга, ғаламислар ўз шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш учун қандай ниқобдан фойдаланмасинлар, уларни тўхтатиш ва уларга зарба беришга даъват этиш ўринли бўлса керак. Менимча, халқ биздан бу масала хусусида ана шундай позицияни кутмоқда.

Кўп миллатли давлатимизда туб ўзгаришлар даврига биз қадам қўяётган ҳозирги пайтда барча халқларга осойишталик, тинчлик ва ҳамкорлик зарур. Кўп миллатли буюк мамлакатимизнинг ҳар бир гўшасига съезднинг ушбу даъвати етиб боради, деб умид қиламан.

Ўртоқлар! Сиёсий ислоҳот юзасидан жуда катта ва ғоят муҳим иш қилинди. Сиёсий ислоҳот зарурлигини қайта қуриш жараёнларини авж олдириб юборган пайтимизда, бошланган иқтисодий ўзгартишлар олдинги сиёсий системага зид келиб тўхтаб қолган пайтда англаб етган эдик. Марказий Комитет бу масалага ғоят жиддий муносабатда бўлди ва вужудга келган муаммоларнинг бутун мажмуини асосли равишда ўрганишга киришди. Мен шу ўринда КПСС Марказий Комитети 1987 йил январь Пленумининг жуда катта аҳамиятини айтиб ўтмоқчиман. Пленумда биринчи марта сиёсий режимимизнинг амал қилиши, унда партия ва Советларнинг ўрни ҳалол таҳлил қилинди. Айни ўшанда биз халқ ҳокимияти тўғрисидаги ленинча концепцияни ҳаётга татбиқ этиш зарурлиги тўғрисида баралла гапирдик.

Аммо шуни эътироф этиш керакки, партия ва жамиятда январь Пленумининг ғоялари бир хилда қабул қилинмади, бу ғоялар зарур даражада ривожлантирилмади ва чуқурлаштирилмади. Энг асосийси эса — амалий қадамлар қўйилгани йўқ. Нега худди шундай бўлгани эндиликда аён. Гап шундаки, эҳтимолки, кадрларнинг масъулияти тўғрисидаги масала биринчи марта шу қадар ўткир қилиб қўйилган эди. Бу кадрларнинг муайян қисмини безовта қилиб қўйди, уларнинг Пленум қарорларига муносабатига таъсир этди. Ана шундай шароитда Сиёсий бюро ҳамиша ҳам изчил ва принципиал ҳаракат қилмади. Бироқ ҳаёт бизни ана шу масалаларнинг бутун мажмуасига қайтишга, қайтганда ҳам мамлакатда авж олиб кетган демократиялаш тазйиқи остида қайтишга мажбур этди. Худди ана шундай вазиятда партия XIX конференциясини ўтказиш ғояси пайдо бўлди. Кенг қамровли сиёсий ислоҳот тўғрисидаги масала бу анжуман кун тартибидаги асосий масала бўлди.

Конференцияда ишлаб чиқилган принциплар негизида эндиликда биз демократик сайлов натижасида тузилган юқоридан қуйигача ҳокимиятнинг янги муассасаларига эга бўлдик. Шуни таъкидлаш мумкинки, бу — қайта қуришнинг энг асосий ғалабаларидан биридир, жамиятни янгилаш йўлидаги энг муҳим қадамдир, бусиз эса биз жамиятни инқилобий ўзгартиришнинг янги босқичига чиқишимиз мушкул бўлур эди. Сиёсий системани ислоҳ этиш жараёни мураккаб кечмоқда. Партия, давлат, совет органлари, жамоат ташкилотларининг мавқеи ва вазифалари ўзгармоқда.

Рўй-рост айтадиган бўлсак, буларнинг ҳаммаси оғир кечмоқда, чунки аҳолининг жуда турли-туман ижтимоий табақалари ва гуруҳларининг манфаатларига, мамлакат бошқарувининг бутун системасига, шу юмушлар билан банд бўлган миллионлаб одамларга дахлдордир,

Буларнинг ҳаммасини ўқиб олса бўлади, ўртоқлар. Фақат бир нарсани таъкидламоқчиман: агар биз шу йўлдан бормаганимизда жамиятнинг тобора сиёсийлашуви бошбошдоқлик тусини олиши мумкин эди, бу эса долғали ижтимоий оқибатларга олиб келиши мумкин эди. Буни мустасно этиб бўлмайди. Ҳозирги шароитда, жамият жунбишга келган ва ташвишга тушиб қолган бир вақтда, съездимиз масъулиятни ҳис этса, яқин орадаги мақсадлар ва вазифаларни, ҳаракат режасини белгилаб олса ва булар партияни ҳам, жамиятни ҳам жипслаштирса анжуманимиз ўз вазифасини бажарган бўлади. Ҳозир низолар мавриди эмас, балки қайта қуришни олға силжитиш учун амалий ишлар давридир.

Сиёсий ислоҳотнинг иккинчи босқичи тугалланган ҳозирги пайтда биз партиянинг вазифасини янги барпо этилган халқ ҳокимияти органларининг қарор топишига кўмаклашишдан иборат деб биламиз. Ҳозир республикалардаги ҳокимият органларининг фаолиятида инқилобий ўзгаришлар рўй бермоқда, илгари марказда ҳал қилиб келинган масалаларнинг анчагина қисми уларнинг ихтиёрига ўтмоқда. Бу нарса уларга янги имкониятлар беради, аммо ишларнинг бориши учун, ижтимоий-иқтисодий масалалар ва халқнинг кундалик турмушига дахлдор бўлган бошқа масалаларнинг ҳал этилиши учун уларнинг масъулиятини ҳам оширади.

Маҳаллий Советлар ва ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги қонунга мувофиқ маҳаллий Советларнинг мавқеи ҳам тубдан ўзгармоқда. Эндиликда катта моддий бойликлар уларнинг ихтиёрида бўлади, бу бойликлардан районларни ва шаҳарларни ривожлантириш манфаатларини кўзлаб оқилона фойдаланиш керак. Советларнинг иши янги қонун чиқарувчилик негизида, янги ташкилий шаклларда ўтаётганлигини, Советлар аппаратининг тузилиши ва ҳолати тубдан ўзгараётганини бунинг ёнига қўшадиган бўлсак, у ҳолда ҳақиқатан ҳам ҳаётий муҳим вазифалар кўплиги маълум бўлади. Янги ҳокимият органларининг қарор топиш жараёни тезроқ рўй беришидан биз ҳаммамиз жуда манфаатдормиз, бинобарин, партия комитетлари демократиялаш жараёнлари ривожланишига, Советларнинг янги ҳокимият ваколатларини ўзлаштиришига ҳар томонлама кўмаклашишлари лозим.

Ҳозир, ўртоқлар, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш вазифаси биринчи ўринга чиқиб қолди. Турли анжуманларда одамлар партияга ҳам, Совет ҳокимиятининг янги сайланган органларига ҳам — жиноятчилик, жамиятга қарши хатти-ҳаракатлар кучайиб бораётганини тўхтатинглар, ҳуқуқ-тартиботни кескин мустаҳкамланглар, деган қатъий талабни қўймоқдалар. Съездда қонун ҳамма жойда амал қилиши кераклигини таъкидлашнинг ўзи билан чекланиб бўлмайди. Биз бу ҳақда илгари ҳам неча марталаб гапирганмиз. Бироқ ҳозирча иш яхшилик сари секинлик билан ўзгармоқда. Шу сабабли биз вужудга келган мураккаб вазиятни чуқурроқ таҳлил қилишимиз ва ўз фикр ва таклифларимизни айтишимиз керак.

Мен аввало эътиборингизни қуйидагиларга қаратмоқчиман. Биз ҳуқуқ-тартибот ва қонунийликнинг ҳолати мамлакатдаги сиёсий ва ижтимоий барқарорлик даражаси билан бевосита боғлиқлигини равшан кўра-билишимиз керак. Модомики, шундай экан, биринчи галда янги тузилган ҳокимият органларининг фаолияти мана шу даражани мустаҳкамлашга қаратилиши керак. Бу хусусда қандайдир кўрсатмалар ва янги қонунларни пойлаш керак эмас, ҳозирнинг ўзидаёқ аҳволни қатъият билан яхшилаб олиш учун сиёсий ва ҳуқуқий воситалар етарлидир. Фақат ҳаракат қилиш ва кескин ҳаракат қилиш керак. Буни кўпгина Советлар тушуниб олганликлари ва ҳозирнинг ўзидаёқ муаммони ҳал этишга амалий киришганликлари жуда соз. Бироқ ҳали «митингбозлик» босқичида турган Советлар ҳам бор.

Иккинчиси. Кўп нарса прокуратура органлари, ички ишлар министрлиги ва судларнинг ходимларидаги қандайдир ишончсизлик мажмуи билан изоҳланади, деб ўйлайман. Бу нарса митинглардаги ҳаракатлар, намойишлар, турли-туман қатъий талаблар тазйиқи остида вужудга келган. Ёки ҳатто бирон-бир баҳона билан қонунларнинг кучга киришини таъминлашда прокуратурага, милицияга ва судларга халақит берган (ҳозир шундай фактлар кўп) сайлаб қўйилган органларнинг таъсирида ҳам шундай бўлмоқда.

Бунга тоқат қилиб бўлмайди, ўртоқлар. Бу зайлда биз қийин аҳволга тушиб қоламиз. Шу сабабли партия ташкилотлари: биз ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига ҳар қандай тазйиқ ўтказилишига қаршимиз, деб жамоатчилик олдида баёнот беришлари керак. Мамлакат жамоатчилиги ҳам шу фикрда эканига аминман.

Учинчиси. Биз ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари янада мустаҳкамланиши, улар зарур нарсаларнинг ҳаммаси билан таъминланиши, ходимларнинг моддий аҳволи яхшиланиши тарафдоримиз. Дарвоқе, бу йўлда ҳозирнинг ўзидаёқ дастлабки қадамлар қўйилди ва совет кишилари бу ёндашувни қўллаб-қувватламоқдалар. Кўпгина Советлар ҳатто милиция, ҳуқуқ-тартибот органларини амалий равишда мустаҳкамлаш учун ўз территорияларида ресурслар қидириб топишга қарор қилдилар. Бироқ одамларимиз мана шу ишларнинг ҳаммасини қилиш билан бирга маъмурий органларнинг қонунийликни мустаҳкамлаш, ҳар бир кишининг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш йўлида самаралироқ ҳаракат қилинишига умид боғламоқдалар.

Яна бир гап бор, ўртоқлар. Мамлакатда ғайриқонуний ҳодисаларга тоқатсизлик муҳитини вужудга келтириш керак. Бу соҳада оммавий ахборот воситалари кўп иш қилишлари мумкин ва лозим.

Ўртоқлар! Биз қайта қуришга киришар эканмиз, одамларнинг онгида инқилоб қилмай туриб, том маънода маънавий уйғониш ва ғоявий янгиланишга эришмай туриб, ҳеч қандай сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ўзгартишларни қилиб бўлмаслигини равшан англаб олган эдик. Қайта қуришга қадар жамият қандай мафкуравий исканжалар орасида турганлиги, омманинг онги қандай ақидалар ва эскирган тасаввурлар асири бўлиб қолганлиги ҳамманинг эсида, деб ўйлайман. Шу сабабли аввал бошданоқ фикрга эркинлик бериш, ақл-идрок билан иш қилишга йўл очиш керак эди. Бу — қайта қуриш стратегиясининг энг муҳим жиҳати бўлди.

Маънавий турмушдаги бемаъни тақиқлар партиянинг ташаббуси билан бекор қилинмоқда, Сталин—Жданов кўрсатмаларининг занжирлари олиб ташланди. Марказий Комитет илм-фан аҳллари ва санъаткор зиёлилар билан неча марталаб маслаҳатлашди, кўпгина фойдали ва мазмундор учрашувлар, мунозаралар бўлди. 1985 йилнинг июнидаёқ фан-техника масалаларига бағишланган муҳим кенгаш ўтказилди. Ўн йилликлар давомида партия ташкилотлари билан зиёлилар ўртасида вужудга келган ажралишни бартараф этиш йўлида қадамлар қўйилди. Партия органлари ижодий фаолиятга васийлик қилишдан, уни белгилаб беришдан воз кечдилар. Ноҳақ қисувга олинган, баъзан эса бадном қилинган кўпгина йирик фан ва маданият арбобларининг пок номлари тикланди.

Маънавий ижодиётнинг бебаҳо асарлари совет кишиларига қайтариб берилди. Партиянинг зиёлилар билан янги муносабатларини вужудга келтириш — қайта қуриш ғалабаларидан бири бўлибгина қолмай, шу билан бирга, уни янада олға силжитишнинг муҳим шарт-шароити ҳамдир. Зиёлилар ҳисса қўшмаганида биз ўзимиз яшаб турган жамиятни, уни янгилаш истиқболларини тушунишда янги марраларга чиқа олмаган бўлур эдик.

Оммавий ахборот воситаларининг янги мавқеи — қайта қуриш йилларида мамлакатдаги маънавий юксалишнинг далилидир. Матбуот жамиятга инқилобий руҳ бағишлади, миллион-миллион меҳнаткашларни ижтимоий турмушда яна қатнаштиришга ёрдам берди. Мавжуд камчиликларга, ҳатто катта нуқсонларга қарамай, матбуотнинг қайта қуришга қўшган жуда катта ҳиссаси ҳам мана шундан иборат.

Коммунистлар ва партиясизлар, барча журналистлар ҳозир, биз чуқур ўзгартишлар босқичига чиқиб олган бир пайтда жамиятнинг барча соғлом кучларини бирлаштириш йўлида янги кенг миқёсли вазифаларни ҳал қилиш учун янада кўп масъулият билан меҳнат қилаверишларига умид боғлашга ҳақлимиз.

Ўртоқлар! Тараққиётимизнинг истиқболини тўғри аниқлаш учун ўз тарихимизга синчков назар ташлашимиз лозим эди. Бу, эҳтимолки, жуда мушкул, қийин кечадиган ва шу билан бир қаторда зарур соғломлаштириш жараёнларидан биридир. Бу ҳолда ҳам партия ташаббусни ўз зиммасига олди. Октябрнинг етмиш йиллиги билан боғлиқ ҳужжатлар бунда бурилиш палласи бўлди.

Сталин қатағонлари давридаги қонунсизликнинг барча жабрдийдалари ишларини қайтадан кўриб чиқиш халқ тарихий ҳақиқатни англаб етишининг энг муҳим қисми бўлди. КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси комиссиясининг фаолияти натижасида минг-минглаб коммунистлар, партия ва давлатнинг йирик раҳбарлари, ишчилар, деҳқонлар ва зиёлиларнинг вафотидан кейин уларнинг партиявий ва фуқаролик ор-номуси тикланди. Марказий Комитет зўрлаб коллективлаштириш сиёсатига, қишлоқ абгор этилиб бутун мамлакат бошига фожиавий оқибатлар келтирган сиёсатга ўзининг принципиал баҳоларини айтди. Бироқ мен бу ишни ҳали ниҳоясига етказганимиз йўқ, у давом эттирилиши керак, деб ҳисоблайман.

Бошқа кўп ҳужжатлар қатори съездга программавий баёнот лойиҳасида ҳам, қайта қуриш давридаги нутқларда ҳам биз ўтмишимиздаги қайси нарсалардан қатъият билан воз кечишимиз, келажакка нималарни ўзимиз билан олишни истамаслигимиз хусусида етарлича батафсил гапирилган. Аммо биз халқимиз Октябрдан кейин қилган ҳамма ишни бирваракайига рад этишга қаршимиз ва социалистик ғоя илҳом бахш этган совет кишилари ҳар бир авлоди ишига муносиб баҳо берамиз. Улар мамлакатни бадавлат, маданий, гуллаб-яшнаган мамлакатга айлантирмоқчи эдилар ва шу йўлда куч-ғайратларини ҳам, сиҳат-саломатликларини ҳам аяшмадилар. Улар энг даҳшатли урушда бу мамлакатни ҳимоя қилдилар. Тарих олдида уларнинг виждони тозадир.

Марказий Комитетнинг қарорига кўра ҳозир муаллифлар жамоаси «КПСС тарихи очерклари»ни ёзмоқда. Умидворманки, бу асарда илмий ҳалоллик ва холислик билан, қатъиян ҳужжатларга асосланган ҳолда партия ҳаёти ва курашининг ҳаққоний манзараси тикланади.

XXVII съездда умуман маданият соҳасига, айниқса илм-фан ва маорифга ёндашувдаги қолдиқ принципини бартараф этиш вазифаси қўйилган эди. Ўрта ва олий мактабни ислоҳ этишга уриниб кўрилди. Фундаментал тадқиқотларни ривожлантириш, фан-техника тараққиётини рағбатлантириш хусусида қарорлар қабул қилинди. Аммо рўйрост айтиш керакки, ҳозирча бу борада силжишлар кам, бунинг сабаби шундаки, ана шу муҳим масалалар тўғрисидаги қарорлар бажарилмади. Биз илм-фан ва маорифни афзал билиб ёндашишимиз лозимлигини ҳали охиригача уқиб олмадик, чоғи, ўртоқлар. Бусиз эса қайта қуришга етарлича шиддат бахш этиб бўлмайди. Биз ҳамиша ақл-заковат куч-қудратининг етишмаслигига рўбарў бўлиб тураверамиз.

Ўз тарихимизнинг кейинги ўн йилликлари ҳам шундан далолат бериб турибди. Кўп йўналишларда, айниқса энг янги технологиялар соҳасида ривожланган мамлакатларга нисбатан орқада қолиб кетган эканмиз, бу мамлакатимизда илм-фан ва маориф тараққиётидаги қолоқлик билан изоҳланади. Айни вақтда сўнгги йилларда ижтимоий-иқтисодий тараққиётда янги марраларни шиддат билан забт этган бир қанча мамлакатлар ана шу шиддат-шижоатнин маориф ва илм-фанга муносабатни тубдан ўзгартиришдан бошлаган эдилар. Шу мулоҳазаларни айтар эканман, бу масалалар хусусида яна бир марта ўзимизни ўзимиз танқид қилиш билан чекланиб қолишимизни истамас эдим. Чиқарилган хулосалар кенг миқёсда давлат сиёсатига айланиши керак. Назаримда, съезд бу масала хусусида аниқ-равшан позицияни эгаллаши лозим.

Ижтимоий фанларга муносабат ҳақида бир-икки оғиз гапириб ўтмоқчи эдим. Партия ана шу фанлар эркин тараққиётининг қатъий тарафдоридир. Биз илм-фаннинг холисона гувоҳлиги ва хулосаларига жуда маҳтал бўлиб турибмиз. Олимларнинг ечимлари ва тавсияномаларига катта ишонч билан қарашимиз, уларнинг меҳнати самараларидан сиёсатда ва халқ фаровонлиги йўлида фойдаланишимиз зарур. Яна бир гап бор, ўртоқлар. Оқил давлат ҳамиша ўзининг ақл-заковат ва бадиий бойлигининг қадрига етади. Биз ҳам ақл-заковатли ва истеъдодли кишиларнинг мамлакатдан чиқиб кетиши сабабларини бартараф этиш учун чоралар кўришимиз керак.

Съезд партиянинг позициясини акс эттириши лозим: партия жаҳондаги ва ватанимиздаги барча қадриятлар негизида маданият, адабиёт ва санъатнинг эркин равнақ топиши тарафдоридир. Маданият соҳасида оқилона ўлчамда хўжалик ҳисобини, ўз харажатларини ўзи қоплашни рўёбга чиқариши мумкин. Бироқ маданиятни батамом савдо-сотиқ қаърига отишни талаб этиб бўлмайди. Агар санъат бозорга солинадиган бўлса, санъаткор яна эркини йўқотиши ва яна қарам бўлиб қолиши, жамият эса маънавий талафотлар кўриши мумкин. Партия ижодий эркинликни эътироф этар экан, айни вақтда шуни ошкора айтадики, биз инсонни бузадиган ва уни камситадиган санъатга қаршимиз. Санъатда цензура бўлмаслиги керак, лекин санъаткорнинг халқ олдидаги маънавий жавобгарлиги бўлиши даркор.

Совет маданияти ва санъати арбобларининг кеча матбуотда эълон қилинган съездимизга йўллаган мактубида улар партияга мурожаат этиб, жамият учун ҳаётий муҳим бўлган ана шу барча муаммоларни ҳал этишга янги ёндашувларни қарор топтириш учун КПССнинг таъсири, унинг бутун маънавий ва моддий потенциалидан фойдаланишга даъват этдилар. Халқнинг маънавий олами тўғрисида қайғуриб ва хавотирланиб ёзилган бу даъватга «лаббай» деб жавоб бериш бизнинг муқаддас бурчимиздир. Агар таъбир жоиз бўлса — маданият ва санъат руҳиятимиз экологиясидир ва бу бизнинг биринчи навбатдаги программавий мақсадларимиздан бирига айланиши керак — ишончим комилки, бу барча делегатлар кўнглидаги гапдир.

Ўртоқлар! Қайта қуриш программасини ишлаб чиқар эканмиз, агар мамлакатимиз турмушининг ташқи шарт-шароитлари тубдан ўзгармаса, бу программа амалга ошмаслигини тушуниб турар эдик. Бунинг учун эса биз ёндашувларимизни ўзгартиришимиз ва жаҳонга янги халқаро сиёсатни таклиф этишимиз лозим эди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин жуда катта ижтимоий, миллий, иқтисодий, сиёсий, технологик, илмий, экологик, демографик ўзгаришлар содир бўлди. Оқибатда 70-йилларнинг ўртасига келиб ер юзининг бутун қиёфаси ўзгариб кетди, инсоният турмушининг негизлари ҳам шу таҳлитда ўзгариб бораверди. Янги цивилизация дунёга келмоқда. Дунёга келяпти-ю, аммо у жаҳондаги хавф-хатарнинг беҳудудлигига тоб бера олмай ҳалок бўлиши ёки яшашнинг сифат жиҳатдан бошқача қоидаларини ишлаб чиқиши, мутлақо янги жаҳон сиёсатини ишлаб чиқиши керак.

Замонавий халқаро вазиятнинг таҳлилига таяниб, қуролсизланиш йўлидан бориб ва янги ташқи сиёсатни юритишда муайян тажриба орттириб, халқаро фаолиятнинг учта асосий негизи тўғрилигига ишончимиз комил бўлди.

Биринчидан ўз хавфсизлигингни бошқаларнинг хавфсизлиги эвазига таъминлаш, ўз манфаатларини бошқаларнинг манфаатларига путур етказиб ҳимоя қилиш мумкин эмас, бошқа халқлар ва давлатлар ўз ишларини қандай юритишлари лозимлигини улардан кўра яхшироқ билишга даъвогарлик қилиш мумкин эмас. Ҳар бир халқ ўз йўлини ўз эрки билан танлаб олишнинг эътироф этиш жаҳондаги янги тартибни бунёд этишнинг таг-заминидир. Иккинчидан, якка-якка бўлиб, ўз йўлини ижтимоий тараққиётнинг бошқа йўлларига қарама-қарши қўйиб, гуллаб-яшнаётган эркин ва демократик жамият сари йўл очиш мумкин эмас. Биргаликда ривожланиш, биргаликда ижодкорлик, ҳамкорлик давр амридир. Учинчидан, халқ хўжалигимизни жаҳон иқтисодиётига қўшиш фақат ўз иқтисодиётимизни модернизациялаш учунгина зарур бўлиб қолмай, бошқа халқлар билан биргаликда тарихнинг муқаррар тинч даври пойдеворини бунёд этиш, инсониятнинг умумжаҳон муаммоларини ҳал этиш учун ҳам зарурдир.

Йўл-йўлакай шуни таъкидлашим керакки, ҳарбий ишлаб чиқаришни конверсиялаш соҳасидаги ҳамкорлик интеграциямизнинг истиқболли йўналишларидан биридир. Американиклар, италияликлар, немислар ва айрим бошқалар билан алоқалар ўрнатилди. Бу соҳа интеграция алоқаларида ўзига хос «йўлбошчи» бўлиши мумкин. Чунки бизнинг ихтиёримизда ҳозир юксак технологиялар ва илғор илмий ечимлар борки, булар, албатта ўзаро фойдали негизда шерикларимизни ҳам қизиқтиради. Бу ўринда биз учун ҳам илмий, ҳам техникавий жиҳатдан замонавий бўлган ишлаб чиқаришларимизни аҳоли эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқаришга, ишлаб чиқарганда ҳам қисқа муддатларда ишлаб чиқаришга жалб этишнинг самарали йўлларидан биридир. Қуролланиш пойгасини кучайтириб турган шак-шубҳа ва ишончсизликнинг энг фаол омилларидан бири заифлашаётгани халқаро сиёсат нуқтаи назаридан фавқулодда муҳимдир.

Конверсия хусусида давлат программаси тайёрланаётганлиги муносабати билан ушбу катта масаланинг бутун муаммосига тўхтаб ўтирмай, шуни айтмоқчиманки, бу жуда катта давлат аҳамиятига молик ишдир. Бу иш пухта ўйланган қарорларни талаб этади. Илмий, кадрлар ва ишлаб чиқариш потенциалидан оқилона фойдаланиш зарур. Биз бу борада яхши ишлашимиз керак. Бундан мақсад дастлабки босқичда йўл қўйилган хатоларни бартараф этишдир.

Янгича ёндашувларга асосланган сиёсат, янгича фикрлаш доирасида олға сурилган ташаббуслар ҳозирнинг ўзидаёқ халқаро вазиятни сезиларли равишда соғломлаштирди, жаҳон уруши хавфини суриб қўйди. Биз учун ҳарбий харажатларни қисқартириш имконияти пайдо бўлди. Мен юқорида айтиб ўтганимдек, маблағларни тинч мақсадларга йўналтириш имконияти бор.

Қайта қуриш ва янгича фикрлаш шарофати билан СССР ва АҚШ ўртасидаги муносабатларда муҳолифлик ва қуролланиш пойгасида беллашишдан ҳамжиҳатлик сари, бир қанча масалаларда эса ҳатто шериклик сари бурилиш содир бўлди. Бу бутун жаҳондаги вазиятни яхшилик сари ўзгартирди, инсоният ҳаётида мислсиз тинч давр томон ҳаракатни бошлаб берди.

Хитой билан муносабатлар нормаллашди, бу эса икки улуғ халқ учун ва умуман бутун жаҳон учун жуда катта аҳамиятга моликдир.

Жуда ашаддий «совуқ уруш» ва қуролли муҳолифлик майдони бўлган Европада биринчи марта ҳақиқатан ҳам қуролсизланиш, жумладан ядровий қуролсизланиш жараёни бошланди. Давлатимизнинг бутун тарихи мобайнида биз қитъадаги аксарият мамлакатлар билан сира ҳозиргидек яхши ва хайрихоҳ муносабатларда бўлмаган эдик. Умумевропа жараёни неча ўнлаб турли мамлакатлар ва халқларнинг давлатлараро мулоқотининг жаҳон тарихида мислсиз шаклини ярата бошлади. Бу ерда биринчи бор кун тартибига иқтисодий, маданий, экологик ва ахборот муҳитини вужудга келтириш масаласи қўйилди. Буларнинг ҳаммаси бизнинг янги халқаро сиёсатимиз ва ҳамкорлик туфайли юзага чиқди.

Шарқий Европада теран ўзгаришлар бўлмоқда. Бу «социализмнинг инқирозидир» деганларида биз бу қандай «социализм»нинг таназзули, деб сўраймиз. Аслида сталинча яккаҳоким-бюрократик системасининг нусхаси бўлган ва биз ўзимиз воз кечган тузумми? Бизга ҳатто таъна қилиб «сиз у ердан жангсиз кетмоқдасиз», демоқдалар. Демак, биз илгари босган ножўя қадамни яна босишни маслаҳат бераётган эканлар-да. Ахир биз ўша йўлдан қатъият билан воз кечганмиз ва буни қатъият билан қораламоқдамиз.

Дарҳақиқат, савол бор, бу мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти қай йўсинда бўларкин? Аммо бу масала халқларнинг ўзи қандай йўлни танлаб олишига боғлиқдир. Биз танлаб олинган йўл эркин принципига қатъий риоя қилиб ҳаракат қилдик ва бундан буён ҳам шундай бўлади, бу эрк бутун замонавий цивилизация тараққиётининг ва ўзини-ўзи асраб қолишининг шартидир.

Биз Шарқий Европадаги мамлакатлар билан ўз муносабатларимизни бугунги кунда ва эртага қандай қуришимиз керак? Бу — яхши қўшничилик муносабатлари бўлиши керак. География билан бир қаторда тарих ҳам бизни шундай қўшни қилиб қўйди. Тарихимизда, айниқса урушдан кейинги тарихимизда кўпгина ҳақиқатан ҳам эзгу, қимматли қадриятлар бўлди. СССР бу мамлакатларни фашизмдан озод этишда ҳал қилувчи роль ўйнагани ва шундан кейин бир неча бор уларга сидқидилдан ёрдам бергани халқларнинг хотирасида қолди ва у муносабатларимизнинг бундан кейинги равнақига таъсир этмаслиги мумкин эмас. Бундан ташқари, — энг муҳими, — у ҳам бўлса ўзаро иқтисодий ва сиёсий манфаатлардир. Ушбу манфаатлар тинч Европа, «умумий хонадон» сари ҳаракатимизда бизни яқинлаштирмоқда. Варшава Шартномасини ўзгартиришга интилишда бу манфаатлар пайвастадир, бундан бир ой муқаддам Сиёсий Маслаҳат комитетининг Москвада бўлиб ўтган кенгашида шу ҳақда келишиб олинди. Ихтиёрийлик, ўзаро манфаатдорлик, ҳурмат ва ҳамкорликка асосланган муносабатлар — энг мустаҳкам муносабатлардир.

Партия ва халқ янги Ташқи сиёсатга юксак баҳо бердилар. Мазкур сиёсат партия XIX конференцияси ҳужжатларида, СССР халқ депутатларининг биринчи съезди махсус қарорида қўллаб-қувватланди ва тасдиқланди. Янги ёндашувларимиз ва амалий тадбирларимиз бутун жаҳонда кенг кўламда акс-садо берди ва қўллаб-қувватланди. Биз партия ва совет давлати ишлаб чиққан ва ўтказаётган ташқи сиёсий йўлни бадном этишга уринишларни қатъият билан рад этамиз.

КПСС XXVIII съезди ўтган йиллар мобайнида халқаро майдонда эришилган барчага аён самараларга ўзига яраша баҳо бериб, мамлакатимиз ва бутун жаҳон халқи кўз ўнгида янгича фикрлашга асосланган ташқи сиёсий йўлнинг барқарорлигини яна бир карра тасдиқлайди, деб ўйлайман.

Бу йўл самарадорлигининг пойдевори аввало шундаки, унда инсониятнинг ҳозирги ташвишлари ва орзу-умидлари акс этгандир. Айни вақтда шу нарса барчага аёнки, ташқи сиёсатимизнинг самарадорлиги давлатимизнинг куч-қудрати билан таъминланади. Қуролли Кучлар ана шу куч-қудратнинг таркибий қисмидир. Янги ғоялар, амалий ташаббуслар буюк давлатлардан бири томонидан таклиф қилингани жуда катта аҳамият касб этди. Бу давлат янги ғояларни баён этибгина қолмай, ўзининг шу ғояларга содиқлигини амалда тасдиқлади.

Бизнинг мудофаа доктринамиз — бунинг энг ишончли далилидир, шу доктрина асосида биз жуда йирик ҳарбий ислоҳот ўтказмоқчимиз. Съезднинг программавий баёнотида ислоҳотнинг принциплари мустаҳкамлаб қўйилади деб умид қиламан. Армияни бундан буён ҳам партия қўллаб-қувватлайверади. Бу борада ҳеч кимда шак-шубҳа бўлмаслиги керак. Ўз умрини Қуролли Кучлар сафида хизмат қилишга бағишлаган кишилар тўғрисида алоҳида ғамхўрлик қилиниши керак. Армия — масъулиятли, кўп ҳолларда эса хавфли давлат ишини бажараётган миллионлаб кишилардир.

Қилинган ишнинг асосий якунлари, жуда лўнда қилиб айтганимизда, ана шулар, ўртоқлар.

Дарҳақиқат, биз халқимизнинг фаровонлиги ва келажагини ўйлаб, буюк мислсиз ишни бошладик. Камчиликлар, хатолар, кечикиб қолишлар бўлди — мен бу ҳақда айтиб ўтдим. Ҳойнаҳой, сиз ҳам бу масалага қўшимча қилиб гапирасиз.

Ҳа, ҳақиқатан ҳам ҳаёт биз инқилобий ўзгаришларни бошлаётганимизда тасаввур қилганимизга қараганда анча бойроқ бўлиб чиқди. Ошкоралик ва демократиялаш, миллион-миллион одамларнинг тарихий ижодкорлик майдонига чиқиши жамият тараққиётига ўзининг холис мантиқини бахш этди. Бу мантиқ эса кўпгина кутилмаган ҳам ижобий, ҳам салбий нарсаларни юзага чиқарди. Шу йиллар мобайнида орттирилган тажрибасиз ва билимларсиз, жумладан ўз жамиятимиз ҳақидаги билимларсиз биз эндиликда қайта қуришнинг ҳал қилувчи палласига қадам босмаган бўлур эдик.

III. ПАРТИЯ ВА ҚАЙТА ҚУРИШ

Делегат ўртоқлар! XXVIII съезднинг асосий хусусияти шундан иборатки, биз, юқорида айтиб ўтганимдек, қайта қуришнинг бурилиш босқичида ҳамда социалистик йўл доирасида жамиятимиз тубдан ўзгараётган босқичда тўпландик. Инқилобий ўзгаришлар нималарга олиб боради, бу ўзгаришлар меҳнаткашларнинг манфаатларига қанчалик жавоб беради, ижтимоий адолатни, демократия ва озодликни мустаҳкамлайдими? — деган саволлар ҳаммани тўлқинлантирмоқда.

Бу вазиятда, табиийки, кўплаб нуқтаи назарлар вужудга келади. Сизларнинг қўлларингизда бўлган дастурий баёнот лойиҳасини тайёрлаш пайтида буларнинг ҳаммаси ҳисобга олинди. Унда партия халқ олдидаги ўз масъулиятидан келиб чиқиб, яқин орадаги истиқболга мўлжалланган дастур ва сиёсатни таклиф қилади.

Съездолди мунозараси жараёнида партиянинг сиёсий фаолияти ҳаммани ғоят қизиқтирган масала бўлди. Ҳатто партия раҳбарияти ислоҳотларнинг назарий ишланмаларига, концепцияларга эга бўлмаган ҳолда мамлакатни «жаҳоншумул тажриба»га жалб қилди, деган мулоҳазалар ҳам айтилди. Бу гап шу қадар тез-тез такрорланиб турдики, натижада қайта қуришга қарши ўзига хос андоза вужудга келди.

Келинглар, мулоҳаза қилиб кўрайлик. Аввало илгари бир неча бор айтган гапимни такрорлашим керак: қайта қуриш концепцияси — қандайдир бир гуруҳ одамлар миясига ялт этиб келиб қолган фикр эмас. КПСС XX съездидан бошлабоқ партия ва жамиятда изланишлар авж олиб кетди. Афсуски, бу изланишлар қўллаб-қувватланмади, кўпчилик ҳолларда бостирилиб келинди. Социализмнинг сталинча моделини оқлаш йўлида уринишлар қилинган турғунлик йилларида назария расмий сиёсатга лаганбардорларча хизмат қилувчи ролни бажарадиган бўлиб қолди.

Биз тўла асос билан айта оламизки, қайта қуриш қалбимиз армонидир. Зотан, унга асос қилиб олинган концепция жамиятда, партияда, илм-фан ва маданиятда аллақачоноқ етилган ҳамма энг яхши нарсаларни ўзида мужассамлаштирди. 1985 йил апрель Пленуми назарий изланишларга қудратли омил бағишлаб, жамият ҳаётидаги жиддий муаммоларни эркин муҳокама қилиш имкониятини очиб берди. Мамлакат учун ана шу ниҳоятда керакли бўлган ижодий ишга партия, унинг Марказий Комитети бошчилик қилиб, бу иш учун қулай сиёсий шароит яратиб берганлиги ниҳоятда муҳимдир.

Дастлабки босқичдаёқ биз жамият тубдан янгиланишга муҳтож эканлигини англаб олдик. Қайта қуришнинг асосий моҳияти — социалистик йўл доирасида жамиятни чуқур демократиялаш ва инсонпарварлаштириш, уни эркин жамиятга айлантириш, инсонга муносиб турмуш шароитини яратиш фикри ана шу тарзда вужудга келди. Бу фикрни рўёбга чиқариш жараёнида туб иқтисодий ислоҳотлар, сиёсий системада, федерацияда туб ўзгаришлар қилиш, ҳуқуқий давлатни ташкил топтириш ғоялари ишлаб чиқилди. Асосий мағзини умуминсоний қадриятлар устунлиги ташкил қиладиган янги сиёсий тафаккур асослари ишлаб чиқилди. Дунё XX аср охирига яқинлашган пайтдаги барча ғоят катта ўзгаришларни идрок этмай туриб қайта қуриш назариясини яратиш имконияти бўлмас эди.

Биз инқилобий ўзгаришларнинг мақсадлари ва усуллари ҳақидаги ўз тушунчамизни босқичма-босқич чуқурлаштириб бордик. Аслини олганда бу нарса, Ленин таъбири билан айтганда, социализмга нисбатан бутун нуқтаи назаримизни қайта кўриб чиқишни талаб қилди. Натижада биз қайта қуришни янги инқилоб, Улуғ Октябрь бошлаб берган ишнинг мантиқий давоми деган тушунчага келдик.

Мен қайта қуриш назариясини қандайдир ҳар жиҳатдан мукаммал бир нарса, қандайдир тугал система, охирги ҳақиқат деб тасаввур қилиш ниятидан йироқман. Бундай даъволар қилишдан ўзимизни тиядиган пайт келди. Тажриба бизларни ўз-ўзини танқид руҳидаги баҳоларга, мамлакатдаги ва дунёдаги рўй бераётган жараёнларга монанд келадиган назарияга ҳам, сиёсатга ҳам зарур тузатишлар киритишга тайёр туришга ўргатди.

Бинобарин, бизларга, социализмнинг мукаммал янги назариясини баён қилиб беринг дейишганида, биз бундай деб жавоб берамиз: «социализм» тушунчасини фақат ҳаёт, фақат эркин меҳнат, халқнинг ўзини ўзи бошқариши ва фаровонлигигина янги мазмун билан бойитиши мумкин. Агар шундай қилинмаса, агар бу тушунча маърузалар ва бош мақолаларда кўчиб юрадиган тушунча бўлиб қолаверса, уларнинг муаллифлари категориялар моделини ясаш машқи билан шуғулланаверишса, социалистик ғоянинг қадри мутлақо қолмайди. Аввал, сиз ўз мамлакатингиз, ўз халқингиз учун нима қилмоқчи эканлигингизни айтинг, шундагина сиз аслида нимани истаётганлигингиз ва социализм деганда нимани назарда тутишингиз равшан бўлади. Биз айтамизки: социализм — реал ҳаракат, омманинг жонли ижодиётидир. Мен аминманки, КПСС ҳаракат мақсади — инсонпарвар, демократик социализм эканлигини тўғри белгилади.

КПСС XXVIII съездининг дастурий баёноти лойиҳасида бу хусусдаги фикрларимиз таърифлаб берилган. Улар марксизмга қанчалик мувофиқ келади? Бу партиямиз учун принципиал масаладир.

Маълумки, Маркс, Энгельс ва Ленин яратган ижтимоий назариянинг мазмуни XIX аср воқеаларини, Ленинда эса XX асрнинг дастлабки ўн йилликларини ҳам таҳлил қилиш асосида таърифлаб берилди. Ўша пайтдан бери дунё ниҳоятда ўзгариб кетди, шу жумладан марксистик тафаккур, Октябрь инқилоби, халқаро инқилобий ва демократик ҳаракат таъсири остида ўзгарди. Биз эса ўн йилликлар мобайнида турмушимиздаги ҳамма ҳодисаларга жавобларни классикларнинг айтган фикрларидан топишга уриниб келдик, ваҳолонки, уларнинг ўзлари — классиклар ҳар қандай назариянинг тарихий шароит билан боғлиқлигини ҳисобга олишни талаб қилишган, марксизмни ўзига хос муқаддас китобга айлантирмоқчи бўлган кишилар устидан кулишган эди. Ҳаётнинг ўзи бизларни ана шу нарсани ёдда тутиб, марксистик диалектика асосий қонунларининг аҳамиятига ҳақиқий баҳо беришга мажбур этди. Биринчи навбатда конкрет вазиятни конкрет таҳлил қилишни талаб қилди. Фақат шу асосдагина сиёсат учун хулоса чиқаришни талаб қилди.

Қайта қуриш концепцияси, такрор айтаманки, ҳаракатда, доимий ривожланишда бўлиб, олға ҳаракатимиз сари янги ғоялар ва хулосалар билан бойиб бориши керак. КПСС ақидапарастлик ва қироатхонликка қатъий қарши бўлиб, социализм назарияси ва практикасига изчил ижодий ёндашиш, XX аср тарихий тажрибасини, Маркс, Энгельс ва Ленин меросини, инқилобий ва илғор фикр даҳоларининг меросини идрок этиш тарафдоридир.

(Давоми тўртинчи бетда).

М. С. ГОРБАЧЕВ маърузаси

(Давоми. Боши биринчи, иккинчи ва учинчи бетларда).

Қайта қуриш концепциямизни такомиллаштириш йўлидаги иш давом этаётир. Шу сабабли дастурий баёнотни қабул қилгач, ҳозир амалдаги КПСС программасини ўз кучини йўқотган деб тан олиш ва олға — партиянинг янги програмаси сари бориш эҳтимол тўғри бўлса керак. Шу мақсадда съездда тегишли комиссия тузиш жоиз бўлур эди.

Ўртоқлар! Коммунистлар ва бутун жамият съезддан партиянинг ўзи тўғрисидаги энг муҳим саволларга жавоб кутмоқдалар. Ҳозир партиянинг жамиятдаги ўз мавқеини, ўн йилликлар мобайнида таркиб топган қурилиш принциплари ва фаолият усулларини қайта идрок этишдан иборат табиий ва айни вақтда мушкул жараён давом этмоқда. КПСС ҳақидаги илгариги тасаввурлар танқидий баҳога ва жиддий ўзгаришларга муҳтождир.

Кейинги пайтларда партия жиддий танқидга — адолатли ва адолатсиз танқидга дучор қилинмоқда. Биз ўзимизни ҳам аямаётирмиз. Бизларни ҳам аяшмаётир. Шу ерда мен мана бу гапларни айтиб ўтмоқчиман.

Кўп йиллар мобайнида КПСС авторитар-бюрократик системага хизмат қилиш учун мослаштириб келинди. Бу эса партия ички муносабатларида, кадрлар танлашда жиддий бузилишларга, миллионларча коммунистларнинг қарорлар ишлаб чиқишдан амалда четлаштириб қўйилишига олиб келдики, бу нарса амалда партия ташкилотларида лоқайдлик, бефарқлик ва бўшанглик вазиятини вужудга келтирди.

Шу сабабли масъулияти партия раҳбариятининг зиммасига тушадиган мамлакатдаги бузилишлар танқид қилинар экан — бу миллионларча коммунистларнинг ялпи айбдор эканлигини мутлақо билдирмайди. Улуғ Ватан уруши даврида совет халқининг жанговар жасоратида коммунистларнинг ҳақиқатан ҳам қаҳрамонлик кўрсатганлигини бирор киши рад эта олмаса керак. Мамлакатимизнинг бутун меҳнат тарихи мобайнида ҳам коммунистлар пешқадамлик қилиб келишди.

Биз буларнинг ҳаммасини яхши биламиз. Лекин бу нарса бизларни фаолиятимизни доимо ва танқидий идрок этиб, келгуси учун тўғри сиёсий хулосалар чиқариб олишдан мутлақо халос қилмайди.

Съездолди мунозараси ҳозирги шароитда партия қурилиши ва фаолияти принципларига тааллуқли жуда хилма-хил фикрларни келтириб чиқарди. Лекин фикрлар монанд келадиган нуқта бор. Бу — партия қайта қуриш тақдири учун масъулиятни ўзидан соқит қилиш, ўз мавқеидан бўйин товлаш, ижтимоий жараён чеккасига чиқиб қолиш учун сиёсий ҳуқуқи ҳам, маънавий ҳуқуқи ҳам йўқлигини англашдир.

Янгиланган КПССни қандай тасаввур қиламиз?

— Бу ўз сиёсатида ишчилар синфи, деҳқонлар, зиёлилар манфаатини ифодаловчи социалистик йўлни танлаган ва коммунистик истиқболни кўзлаган партия, фикрдошларнинг ихтиёрий иттифоқи бўлади.

— Бу умуминсоний, инсонпарвар идеалларга содиқ бўлган, миллий анъаналар ва умидларга эътибор билан қарайдиган ва айни вақтда шовинизм, миллатчилик ва ирқчиликка, реакцион идеология ва жаҳолатнинг ҳар қандай кўринишларига муросасиз партия бўлади.

— Бу мафкуравий калтабинликдан, ақидапарастликдан холи бўлган, ишонтириш усуллари билан ҳаракат қилиб, ўз сиёсатини тарғиб қилиб, мамлакатдаги барча илғор ижтимоий-сиёсий кучлар билан мусоҳаба, мунозара, ҳамкорлик ва шериклик муносабатларини ривожлантириб, сиёсий ва мафкуравий жараёнларда ташаббускорликка интилувчи партия бўлади.

— Бу ўз аъзолари ўртасидаги муносабатларни фақат партиявий ўртоқлик, ҳар бир кишининг фикрини ҳурмат қилиш, озчиликнинг ўз позициясига эга бўлиш ҳуқуқини, муҳокаманинг тўла эркинлигини ҳамда кўпчилик қабул қилган қарорларнинг барча учун мажбурий эканлигини тан олиш асосида қурадиган партия бўлади.

— Бу партия ташкилотлари ички ҳаётида ўзини ўзи бошқариш принципларини, ҳаракатлар эркинлигини, дастурий мақсадлари ва устав қоидаларининг умумийлиги билан бирлашган иттифоқдош республикалар компартияларининг мустақиллигини қарор топтирувчи партия бўлади.

— Бу турли мамлакатлардаги ва турли йўлларни танлаган коммунистлар, социал-демократлар, социалистлар билан, ҳозирги замон сиёсий ва илмий тафаккуридаги кўпгина бошқа оқимларнинг намояндалари билан алоқалар, ҳамкорлик қилиш учун очиқ партия бўлади.

Съездолди мунозараси фикрлар тўқнашуви марказдаги бир неча асосий масалаларни аниқлади. Улар КПСС ислоҳотини англаб олиш учун асос бўлганлиги сабабли улар юзасидан аниқ позицияни белгилаб олиш керак.

Пешқадам партиями ёки парламент партиясими. Партия СССР Конституциясининг 6- ва 7-моддаларини ўзгартириш тарафдори бўлиб чиқиб, давлат органлари ўрнини босишдан, маъмурий бошқариш вазифаларини бажаришдан воз кечганлигини қайд қилди. Турли ҳужжатларда, шу жумладан XXVIII съезднинг дастурий баёноти лойиҳасида партияни Ленин тушунганидек жамиятнинг пешқадам кучи сифатидаги тушунчага қайтиш зарурлиги ҳақида гапирилади.

Аммо биз яна қандайдир алоҳида мавқега даъвогарлик қилмаётирмизми, «раҳбарлик роли» атамасини «пешқадамлик роли» атамаси билан алмаштирибгина қўймаётирмизми? — Бундай саволлар эшитилиб турибди. Бунга равшанлик киритиш керак. Бизнинг фикримизча, пешқадамлик ролини жамиятга мажбуран қабул қилдириб бўлмайди, унга меҳнаткашларнинг манфаатлари учун фаол кураш, амалий ишлар, ўзимизнинг бутун сиёсий ва маънавий қиёфамиз билангина эришиш мумкин. КПСС демократик жараён, марказда ва жойларда қонун чиқариш органлари сайловлари доирасида ўз сиёсатини ўтказади ва ҳукмрон партия мандатини сақлаб қолиш учун кураш олиб боради. Бу жиҳатдан у парламент партияси сифатида ҳаракат қилади.

Ҳозир партия учун энг қийин вазифа — ўз таъсирини янги сиёсий ва ташкилий имкониятлари билан қиёслашдир. Партия совет идоралари вазифаларига аралашмаслигидан келиб чиқиш керак. Бу эса у ўзи билан маслаҳатлашилмасдан қабул қилинадиган қарорлар учун масъул эмас ва уларни ошкора танқид қилиш ҳуқуқини сақлаб қолади, деган маънони билдиради.

Бошланғич партия ташкилотлари корхоналарда ва ташкилотларда маъмурият фаолиятини, министрликлар ва идоралар, совет ва хўжалик муассасалари аппарати ишини назорат қилишнинг имконияти йўқ ва ҳозироқ амалда бундай ҳуқуққа эга бўлмай қолдик, деб ҳисоблайдилар. Аммо партия ташкилотлари меҳнат коллективларида ёки регионларда рўй бераётган жараёнларни четдан кузатувчилар бўлиб қола олмайдилар. Улар хилма-хил вазифаларни ҳал этишга коммунистлар ва аввало коммунист раҳбарлар орқали янги сиёсий ва ташкилий усуллар билан таъсир қилишни ўрганиб олишлари керак. Партия ташкилотларининг янги мавқеи шундан иборатки, улар йиғилишлар, съездлар, конференциялар, пленумларда жамият ҳаётининг энг муҳим масалалари юзасидан позицияларни коллектив равишда ишлаб чиқиб, уларни тегишли давлат ва хўжалик идораларига етказишлари, бу позицияларни оммавий мунозараларда тушунтиришлари, коммунистлар эътиборини ана шу позицияларни амалий ишларда ҳимоя қилишга қаратишлари лозим. КПСС таъсирининг кўлами, биринчи навбатда, партия эълон қиладиган ғояларга, бу ғояларнинг меҳнаткашлар учун жозибали бўлишига боғлиқ бўлади.

Бошқа сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар билан муносабатлар тўғрисида. Менимча, бизнинг партия съездимиз илғор йўлни танлаган барча партиялар ва ҳаракатлар билан кенг кўламда ҳамкорлик қилиш, қайта қуриш манфаатлари йўлида, халқ манфаатлари йўлида бирлашиш тарафдори эканлигини аниқ айтади. Ана шундай ҳамкорлик доирасида жамоатчиликни ташвишга солаётган ҳар қандай муаммоларни муҳокама қилиб, келишувга ва биргаликда ҳаракат қилишга олиб борадиган йўлларни излаб топиш мумкин. Аминманки, марказда ва жойларда демократик кучларнинг, сиёсий барқарорлик, гражданлар ва миллатлараро тотувлик шароитида жамиятни чуқур ислоҳ қилишдан астойдил манфаатдор бўлган барча кишиларнинг ҳокимият органларида ишлашлари мамлакатга жуда катта фойда келтирган бўлур эди.

Оммавий ижтимоий ташкилотларга муносабат тўғрисида. Касаба уюшмалари билан муносабатлар партиямиз учун ҳамиша ғоят катта аҳамиятга эга бўлиб келди. Чунки бу аслида партиянинг ижтимоий базаси ҳақидаги, миллионларча ишчилар, хизматчилар билан, кейинги йилларда эса қишлоқларда касаба уюшма ташкилотлари тузилиши муносабати билан деҳқонлар билан ҳам бевосита ва билвосита алоқа ҳақидаги масаладир.

Меҳнаткашларнинг иқтисодий манфаатлари ва ҳуқуқларини биринчи навбатда ҳимоя қилиши, Ленин айтганидек, «маъмуриятнинг кўпайиши»га қарши кураш олиб бориши лозим бўлган меҳнаткашларнинг ташкилотлари жамиятимиз ҳаётида ҳамиша муҳим ўрин эгаллаб келди. Аммо улар, маълумки, асосан ёрдамчи вазифаларни бажариб келишди, бўйсунувчи мавқеда қолиб келишди. Касаба уюшмаларининг «ҳаракат тасмалари», «пишанглар» тарзидаги анъанавий тимсоли ҳам шунга мос келар эди ва ҳоказо.

Ўз-ўзидан маълумки, бундай ёндашув касаба уюшмаларининг вазифаларини муайян даражада бузиб кўрсатар эди, бу нарса қайта қуриш ва жамиятни демократиялаш шароитида мақбул эмас.

Аслини айтганда, партия билан касаба уюшмалари ўртасидаги муносабатлар ҳозироқ ўзгармоқда. Касаба уюшмалари партия бошлиқларининг кўрсатмаларини итоаткорона тарзда бажарадиган, кўпгина корхоналарда маъмуриятнинг ўзига хос қўшимтаси бўлиб қолган пайтлар ўтиб кетди.

Касаба уюшмаларини қайта қуриш кечикиб бошланди. Энди бу жараённинг суръати ошиб бормоқда. Аммо орқада қолиш, аъзолар оммаси билан ўзаро муносабатларнинг эски услуби ва воситаларига мойиллик бир қатор ҳолларда ишчиларда касаба уюшмаси комитетлари уларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш қобилиятига ишончсизлигини келтириб чиқарди. Натижада ижтимоий кескинлик пайтида параллел структуралар — стачка комитетлари вужудга келиб, улар маъмурлар ва касаба уюшмаларининг нотавонлиги оқибатида ўз вазифаларини кенгайтира бошладилар.

Аслида биз Совет Иттифоқида ишчилар ҳаракати қайта тикланаётганлигини кўриб турибмиз. Бу ниҳоятда жиддий масала бўлиб, партия тақдири билан бевосита боғланган, уни асосли тарзда таҳлил қилиш керак.

Маъмурий - буйруқбозлик системаси неча ўн йиллар ҳукмронлик қилиши ишчилар синфининг мулкдан ва ҳокимиятдан бегоналашувига олиб келди. Бинобарин, ишчиларда муомала тактикаси, услубини ўзгартириш билангина бизларни илгаригидек хоҳлаган мақомга солишни истаётирлар, деган шубҳа бор. Партияни янгилаш вазифаларидан бири — ишчилар синфи билан ўзаро муносабатларнинг эскича буйруқбозлик воситасини тамомила тугатиб, КПСС барча поғоналарда ишчилар синфи манфаатларини ва адолатли талабларини ҳимоя қилишга, унинг бевосита намояндаларини Иттифоқ ва маҳаллий даражадаги парламент курашида ва сиёсий фаолиятда қўллаб-қувватлашга тайёр эканлигини иш билан исботлаш вазифаси ана шундан келиб чиқади.

Партиянинг меҳнаткашлар манфаатларини ҳимоя қила олиш қобилиятини текшириш учун мезон — у бозор иқтисодиётига ўтиш пайтида меҳнаткашлар ва айниқса кам ҳақ оладиган меҳнаткашлар турмуш даражаси пасаймаслигига эриша олишидир.

Бунда меҳнаткашларнинг мазкур табақаси, уларнинг мазкур туркуми манфаатларини ҳимоя қилиб, тараққиётга, қайта қуриш суръатига зарар етказмаслик учун омма билан доимий жонли алоқа ҳам, билимдонлик ҳам, сиёсий санъат ҳам керак.

Партиянинг касаба уюшмалари билан, бошқа ишчи ташкилотлари билан муносабатлари шериклик, ўртоқлик асосида қурилади. Партия комитетлари касаба уюшмаларининг ички ишларига мутлақо аралашмаган ҳолда уларнинг асосланган талаблари ва ташаббусларини қўллаб-қувватлаш учун ўзларининг бутун таъсир кучидан фойдаланишлари лозим.

Бошқа оммавий жамоат ташкилотлари орасида комсомол ҳақида алоҳида гапириб ўтиш керак. Бу — партияга энг яқин, айтиш мумкинки, ғоявий-сиёсий жиҳатдан қондош ташкилотдир. Комсомолдаги ўртоқларимиз мушкул даврни бошдан кечирмоқдалар. Буни яқинда бўлиб ўтган ВЛКСМ съездида кузатиш мумкин бўлди. Съездда комсомол бўлиши керакми ёки бўлмаслиги керакми, бўладиган бўлса қандай бўлиши керак? У ўзининг энг яхши анъаналарини сақлаган ҳолда тубдан янгилана оладими — деган масалалар қизғин мунозараларда ҳал этилди.

Партия сингари комсомол ҳам аслида ўзини поклаш, ўтмишда унда бўлган барча салбий жиҳатлардан холи бўлиш палласидан ўтиши керак. Билмадим, комсомоллар менинг фикримга қўшиладиларми, лекин менда улар ҳали бу ишни тўла-тўкис қила олмадилар, деган таассурот қолди. Лекин комсомолни ўзгартириш, қайта қуриш иши бошланиб кетди. Комсомол ўзи учун ҳал қилиб олган энг асосий масала шу бўлдики, у КПСС билан ғоявий ва сиёсий жиҳатдан узвий боғлиқ бўлиб қолади. Бу нарса партия учун принципиал муҳим нарсадир.

Ҳозирги шароитда биз комсомолни барча ёшларнинг якка ҳоким намояндаси деб билиш одатидан воз кечмоғимиз керак, албатта. Янги партиялар билан биргаликда балки ёшлар ташкилотлари ҳам тузилиб, ёшлар учун ғоявий ва сиёсий кураш олиб борилар. Биз, ўз-ўзидан маълумки, комсомол ташкилотларининг мустақиллигини тўла-тўкис ҳурмат қилган ҳолда уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашимиз лозим. Ишни эскичасига олиб бориш — ёш авлоддан маҳрум бўлиб қолишни билдирган бўлур эди.

Янгиланаётган КПССнинг бошқа жамоат ташкилотлари билан муносабатлари масаласи бизни кенгроқ мавзуга — партиянинг ҳозирги ижтимоий негизи ҳақидаги масалага олиб чиқади. Съездолди мунозарасида: КПСС кимнинг партияси эканлигини белгилаб олсин, деган гапларни эшитишга тўғри келди. Гўё жамият барча табақаларининг манфаатларини ифодалаш хусусидаги даъво асосли эмас, чунки бу манфаатлар ҳамиша ҳам мувофиқ келавермайди, кўп ҳолларда эса бир-бирига қарама-қарши бўлади, деган маънода гапирилди.

Бу жиддий далил. Ҳақиқатан ҳам ўтмишда бизда ижтимоий манфаатлар табақаланиши, тафовути мутлақо рад этилар эди. Жамиятнинг маънавий-сиёсий бирлиги деган шиор ижтимоий талаблар ва интилишларнинг реал хилма-хиллигини кўриш заруратидан холи қилиб қўйган эди. Бугун биз бу фактни тан олибгина қолмай, шу билан бирга ўз доирасида турли манфаатлар монандлиги имкониятини берадиган сиёсий системани яратяпмиз.

Айни вақтда совет кишиларида касб, миллий, ёш ва бошқа ўзига хос талаблар билан бир қаторда миллионларча шахсларни битта халққа боғловчи умумий манфаатлар борлиги равшан. Биз демократиялаштириш ёрдамида умуман мамлакатнинг жуда катта имкониятларини рўёбга чиқаришни ва шу асосда ривожланган замонавий давлатлар даражасида халқ манфаатлари қондирилишини таъминлашни қайта қуришнинг асл моҳияти деб биламиз.

Биз — қайта қуриш партиясимиз, бинобарин, КПСС бутун умумхалқ сиёсий ташкилоти сифатида иш олиб бормоқда. Шуни таъкидламоқчиманки, бунда гап янги шиорлар остида монополияга эришиш соҳасидаги умрини яшаб бўлган ярамас интилишларни қайта тиклаш ҳақида бораётгани йўқ. КПСС умуман халқ манфаатларини акс эттириб, социалистик йўлдан борувчи партия сифатида бундан буён ҳам ишчилар синфи, деҳқонлар ва зиёлиларга таянаверади.

Партиянинг хотин-қизларга муносабатини тубдан қайта қуриш зарур. Хотин-қизлар масаласи бизда энг жиддий масалалар жумласига киришини тан олиш керак. «Қайта қуриш даври» ҳақида гапириладиган бўлса, КПСС XXVII съездидан буён айтилган кўпдан-кўп шиорларга қарамай, хотин-қизлар меҳнати ва турмуш шароити кўпроқ эътиборга ва тубдан яхшиланишга муҳтождир. Бу — энг асосий масалалардан биридир. Сиёсий ҳаётда хотин-қизларнинг ниҳоятда кам қатнашаётганлигига айниқса тоқат қилиб бўлмайди. Биз ҳозир кўпгина мамлакатларда хотин-қизлар катта сиёсатда фаол қатнашаётганлигини кўриб ҳаммамиз уялишимиз керак, деб ўйлайман, ҳозир эса мана шу залга бир назар ташланг, бу ерда қанча аёл делегат бор? Бу масалага тўла равшанлик киритиш учун мандат комиссияси раисининг маърузасини кутиб турамиз. Хўш, ҳукуматда қанча хотин-қиз бор? Бизда бу иш ниҳоятда ташлаб қўйилган ва кейинги вақтларда жуда кам нарса ўзгарди. Марказий Комитетда ҳам, Сиёсий бюрода ҳам, секретариатда ҳам хотин-қизларнинг намояндалари бўлиши учун балки шу съездда реал тадбирлар кўриш керакдир? Партия вазифалари ўзгаришини ҳисобга олиб, Марказий Комитет аппаратида хотин-қизлар орасида иш олиб бориш бўлими бўлиши ҳақида ўйлаб кўриш мумкин. Менимча, хотин-қизлар бу таклифни ёқлайдилар; улар қарсак чалишаяпти.

Жамиятни демократиялаш муносабати билан вужудга келаётган янги ходисалардан бири хотин-қизлар ташкилотини мустаҳкамлаш бўлиб қолишига шубҳа қилмаса бўлади. Биз бу жараённи ҳар томонлама табриклашимиз ва унга мадад беришимиз керак. Эркакларнинг шарафли иши — эркакларнинг шарафи ҳақидаги масала шу тахлитда қўйилаётир! — Хотин-қизлар аҳволини енгиллаштириш учун қўлларидан келган ҳамма чораларни кўришдир. Лекин хотин-қизлар уюша олсалар, уларнинг ўзлари ҳам кўпгина иш қилишлари мумкин.

Партиянинг яна бир муҳим ижтимоий таянчи ҳақида: уруш ва меҳнат ветеранлари ҳақида. КПСС бу муҳитда мустаҳкам позицияларини сақлаб қолмоқда. Биз ветеранлар мададини қадрлашимиз, уларни партия турмушида ва умуман сиёсий ҳаётда фаол иштирок этишга жалб қилишимиз керак. Булар энг оғир пайтларда ватанпарвар эканликларини исботлаган, одатда қатъий гражданлик позициясида турадиган кишилардир.

Иттифоқдош жумҳуриятлар Коммунистик партиялари тўғрисида. Бу ҳозир энг долзарб масала эканлигига съезд делегатлари аминлар деб ўйлайман. Бу ташкилий масалагина эмас, чунки у байналмилал ташкилот сифатида партиямизнинг ўз табиатига тааллуқлидир. Партия Ленин томонидан шу тарзда тузилган эди, у ана шу тарзда кўп ўн йилликлар давомида кўп миллатли давлатимизнинг мустаҳкамловчи кучи вазифасини бажариб келди. Унинг ана шу характери сақлаб қолиниши принципиал жиҳатдан муҳимдир, акс ҳолда мамлакат ҳам, давлат ҳам, партия ҳам катта, айтиш мумкин, ўрни тўлмайдиган зарар кўрадилар.

Вужудга келган муаммоларни ҳал этишга принципиал ёндашиш ҳеч кимда шубҳа туғдирмаётган бўлса керак. Биз шунга асосланамизки, КПССнинг яхлитлиги иттифоқдош жумҳуриятлар ва автономиялар компартияларининг энг кўп даражадаги мустақиллиги билан тамомила мос келади, уларнинг миллий, тарихий, маҳаллий ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олиш имкониятларини, кадрлар, молия масалаларини ҳамда ўз фаолиятининг бошқа масалаларини ўз билгиларича ҳал этиш имкониятларини сира ҳам чекламайди. Аммо бу муаммолар иттифоқимизни ўзгартириш жараёни билан қўшилиб кетаётганлиги сабабли бу соҳада турли тенденциялар, то партияни федераллаштириш ва ундан ажралиб чиқишгача бўлган тенденциялар мавжуддир.

Болтиқбўйи жумҳуриятларидаги вазият сизларга маълум. Марказий Комитет кўрган барча тадбирларга қарамай, партиянинг КПСС Ҳаракат дастурида қолган ва ундан чиққан аъзоларга бўлинишининг олдини олишга муваффақ бўлолмадик. Натижада жумҳуриятларда коммунистик ҳаракат кескин заифлашди, у ерларда ҳокимият тепасига бошқа сиёсий кучлар келди.

Агар биз ҳозир чегараланиш, парокандалик, ажралиш жараёнига берилиб кетсак, бу нарса коммунистик ҳаракатга муваффақиятсизлик келтиради, уни заифлаштиради ва бошқа сиёсий кучлар мавқеларининг кучайиши учун имконият яратади. Биз ҳаммамиз ана шу воқеалардан сабоқ чиқариб олишимиз, партияларнинг байналмилал яхлитлигини — бунда мен ана шу жумҳуриятлар компартияларини ҳам истисно қилмаяпман — мустаҳкамлашга янги ёндашувларни излаб топишга ҳаракат қилишимиз керак. Устав лойиҳасида жумҳуриятлар компартиялари манфаатларини умуман партия манфаатлари билан мувофиқлаштиришнинг бир қанча воситаларини вужудга келтириш кўзда тутилган. Принципиал сиёсий қарорлар қабул қилиш пайтидаги тегишли тартиблар ҳақида ҳам ўйлаб кўриш керак. Бирорта Компартия бошқасидан устун бўлишига йўл қўймаслик, у бошқаларга ўз иродасини қабул қилдириш имкониятига эга бўлмаслиги муҳимдир.

Россия Федерацияси Компартияси конференциясида (у ўзини таъсис съезди деб эълон қилди) съездимизнинг кўпгина делегатлари иштирок этиш, бошқалари уни кузатиш имкониятига эга бўлишди. Коммунистларнинг мамлакат тақдиридан, жумҳуриятнинг мушкул муаммоларидан ташвишланишлари, янгидан тузилаётган жумҳурият Компартияси имкониятларидан Россияни, унинг кўп сонли халқларини қайта тиклашда, кўпмиллатли давлатимизни мустаҳкамлашда ёрдам кўрсатиш имкониятларидан фойдаланишга интилиш ана шу конференция диққат марказида бўлди. Съезднинг ҳужжатларида Россия коммунистларининг КПССни ягона умумиттифоқ партияси сифатида мустаҳкамлашга ёрдам бериш, бошқа жумҳуриятларнинг компартиялари билан тенг ҳуқуқ асосида ҳамкорлик қилиш истагини қайд қилиб ўтишни муҳим деб ҳисоблайман. Россия коммунистларининг бундай принципиал позициясини биз табриклай оламиз, деб ўйлайман.

КПСС таркибий қисмларининг ўзаро муносабатларига келганда, шунга аминманки, биз энг муҳим нарсани; коммунистлар биргалашиб қудратли сиёсий кучни ташкил қилишларини, лекин миллий хонадонларга тарқалиб кетишса, бу кучдан маҳрум бўлиб қолишларини ёдимизда тутсак, барча вазифаларни ҳал этишга қодир бўламиз.

Территориал ёки ишлаб чиқариш принципи. Ишлаб чиқаришда партия ташкилоти бўлиши керакми ёки бўлиши керак эмасми, деган саволга жавоб битта — бўлиши керак. Партиямиз тарихан ишчи жамоалари базасида амал қилиб келди, унинг илдизлари, унинг манбалари шу ерда. КПССнинг ишлаб чиқариш асосида тузилиш принципи таркиб топган барқарор анъаналарга мос бўлиб тушади ва биз ундан чекиниш учун асос йўқ деб биламиз. Бундан ташқари коммунистларнинг ўзлари ўз ташкилотлари шаклини белгилаш ҳуқуқига эгадирлар. Бу гап бошқа партиялар аъзоларига ҳам тўла-тўкис тааллуқлидир, албатта.

КПСС тузилишининг ишлаб чиқариш принципини сақлаб қолиш лозимлигини айтиш билан бир вақтда истиқомат жойларидаги партия ташкилотлари ишини яхшилаш керак. Шуни эътироф этиш керакки, партия территориал принципни яхши ўзлаштириб олмаган. Буни, хусусан, халқ депутатлари сайлови кўрсатди, ана шундай йирик сиёсий кампаниялар жараёнида эса сиёсий ишлар маркази айни территорияларга кўчирилади.

Ҳозир бошқа масала: давлат бошқаруви, суд, прокуратура, бошқа ҳуқуқ-тартибот органларини, шунингдек армияни сиёсатдан ажратиш масаласи анча жиддий қилиб қўйилаётир. Бу хусусда бизнинг мавқеимиз шу билан белгиланадики,„ бирлашиш ҳуқуқи зарур сиёсий эркинликлар жумласига киради. Партия аъзоларига корхоналар, муассасалар ва шу сингари жойларда ўз ячейкаларини тузишни ҳеч ким тақиқлай олмайди.

Сиёсатдан ажратилган давлат органларини тасаввур қилиш қийин, дунёда аскарлар ва офицерлар руҳиятини қўллаб-қувватлаш, тарбиялаш органлари иш олиб бормайдиган армияни топиш қийин. Бу соҳада ҳам биз алоҳидаликни даъво қилмаймиз — бу бизда қонуний тартибда рўйхатга олинган барча партияларнинг табиий ҳуқуқидир. Бизнинг ёндашувимиз ана шундай.

Демократик централизм тўғрисида. Аввалги йилларда ана шу ленинча қоида ҳақиқатда бюрократик централизм билан алмаштирилган эди. Энди бунга бутунлай барҳам берилди. Биз партияни қайта қурар эканмиз, ички партиявий демократияни, ўзини ўзи бошқаришни, онгли интизомга ихтиёрий равишда ва оқилона риоя этиб, коммунистларнинг раҳбар органлар фаолияти устидан назоратини ҳар томонлама ривожлантириш учун шароит яратаяпмиз.

Ҳозир партияда бу қоидани уставдан чиқариб ташлаш кайфияти кучли, чунки ўтган бутун тажриба бу қоиданинг обрўсини тушириб юборди, бироқ кўп кишилар бу қоидадан воз кечиш партияни мунозара масканига айлантириб юбориш хавфини туғдиради, деб уни сақлаб қолиш кераклигини айтмоқдалар. Биринчи ҳолатда ўртоқлар аввалги тажриба билан боғлиқ бўлган иборани тарк этишни истамоқдалар, деб ўйлайман. Аммо ҳақиқий коммунистлардан ҳеч ким партиямизни шаклсиз ташкилотга айлантиришни хоҳламайди, бундай ташкилотда ҳамма нарсани мунозаралар ғарқ қилиб юбориши мумкин бўлур эди. Компартия сиёсий партия сифатида ўз олдида турган жуда катта вазифаларни ҳал эта олмайдиган бўлиб қолур эди.

Умуман, съезд бир йўлни танлаб олиши керак. Келинглар, бу масалани муҳокама қилайлик. Уни моҳият эътибори билан кўриб чиқайлик. Дастурий баёнотда ҳам, устав лойиҳасида ҳам бу хусусда таклифлар бор. Уставга шундай қоидалар асос қилиб олиниши керакки, улар партиянинг халқчиллигига ҳам, иш қобилиятига ҳам, кўпчилик қабул этган қарорларнинг ҳамма учун мажбурийлигига ҳам кафолат берадиган бўлсин.

Бошқа бир принципиал масала — фракциялар масаласи ҳам шу масала билан боғлиқ. Ҳозир биз демократияни ва ички партиявий ошкораликни, рўй-ростликни ривожлантириш соҳасида катта қадам қўйдик. Бошқача фикрлашни бостириш йўлидаги ҳар қандай уринишлар қораланди. Аммо шундай бир остона борки, ундан ўтиб кетиш партияни хароб қилган бўлур эди. Ўзининг алоҳида ички интизомига эга бўлган фракцияларни тузиш мана шундай остонадан ўтиш бўлур эди. Аниқлик киритмоқчиман: бундай тусдаги фракцияларни тузишга йўл қўйиш мумкин эмаслиги ҳақида гапирганда биз у ёки бу масалалар хусусида кўпчиликнинг позициясидан фарқ қиладиган ўз нуқтаи назари вужудга келиб қолган партия аъзолари ўз фикрларини муҳокама ва тарғиб қилишлари, то партия съездларида ҳам ўз фикрларини кўпчиликка билдира олишлари мумкинлигини назарда тутамиз. Келинглар, бу хусусда бир-биримизнинг фикримизни англаб турганимизни кўрсатайлик.

Партиялилар оммасининг ҳокимияти ҳақида. Партия ислоҳотининг моҳияти амалда партиялилар оммасининг ҳокимиятини, коммунистларнинг партия сиёсатига ҳақиқий таъсирини таъминлашдан иборат. Бунинг учун бошланғич партия ташкилотларининг мавқеини тубдан ўзгартириш зарур.

КПСС янги Уставининг лойиҳасида бу хусусда съездолди мунозарасида тавсия этилган деярли барча таклифлар ҳисобга олинган. Бошланғич партия ташкилотларининг ҳаммаси ўз ички турмушини тузишда мустақилдир, деб белгилаб қўйилган. Уларнинг қарорлари КПССнинг дастурий мақсадларига ва Устав тартиб-қоидаларига зид бўлмаса, юқори органлар томонидан бекор қилиниши мумкин эмас, шахсий ишларга оид қарорлар бундан мустаснодир. Бошланғич партия ташкилотларининг фаолиятини чеклаб қўйишга барҳам берилади. КПССга қабул қилиш уларнинг ихтиёрига топширилади. Улар партия ҳисобида турган ҳар бир коммунистнинг фаолиятига узил-кесил баҳо бериш ҳуқуқини оладилар.

Молиявий таъминот масалалари принципиал тарзда янгича ҳал этилади. Бошланғич партия ташкилотлари ўз тузилиши, фаолият дастури ва шакллари масалаларини ўзлари ҳал эта оладилар. Партиянинг муҳим масалаларга оид қарорлари лойиҳаларини коммунистларнинг муҳокамасига тез-тез қўйиб туриш, мунтазам равишда мунозаралар ўтказиш керак. Коммунистларнинг иродасини тез аниқлаб олиш учун КПСС миқёсида ҳам, унинг ташкилотлари миқёсида ҳам партия референдумларини ўтказиш тартибини зудлик билан ишлаб чиқиш лозим.

Партиядаги сайлов системасининг демократик асосларини мустаҳкамлаш зарур. КПСС съездига, иттифоқдош республикалар компартияларининг съездларига, партия конференцияларига делегатларни тўғридан-тўғри сайлаш соҳасида дастлабки тажрибамиз бор. Съездолди даврида бевосита йиғилишлар, конференциялар, съездларда партия котибларини сайлаш одат тусига кирди. Муқобиллик қоида бўлиб қолди. Мана шу тажрибанинг ҳаммасини эътибор билан осойишта ўрганиш лозим.

Партияни демократик тарзда ривожлантириш йўлида муҳим қадам қўйилди. Бироқ сайлов тартиб-қоидаси ҳозирча ишчиларга, деҳқонларга, аёлларга, ёш коммунистларга асло қиё боқмаётганлигидан кўз юмиш нотўғри бўлур эди. Юқори партия органларида бошланғич, бошқа партия ташкилотларининг бевосита вакиллигини жорий этиш тўғрисидаги таклифларнинг мағзини чақишга зўр эътибор билан қараш кераклиги равшан. Келинг, муҳокама қилайлик.

Партия марказий органларининг тузилиши — алоҳида масала. Дастурий баёнот ва устав лойиҳаларида бу хусусда баён этилган таклифлар ҳақида бирмунча эътирозлар бўлса ҳам, ҳар ҳолда кўпчилик бунга қарши чиқмади. Партия қурилишининг иттифоқдош республикалар компартиялари мустақиллиги билан боғлиқ бўлган янги жиҳатлар дуруст ҳисобга олинмаган, Марказий Комитетнинг президиуми унчалик оператив орган бўлиб кўринмаяпти, деган фикр айтилмоқда. Бу масала куни кеча делегациялар вакилларининг кенгашида анча батафсил муҳокама қилинди ва мен уларнинг топширувига биноан шуни айтмоқчиман: ўртоқларнинг фикрича, ҳар ҳолда кўпчилик коммунистлар президиум тузилишини ва партиянинг Раиси, унинг ўринбосарлари лавозимларини жорий этишни ёқламаяпти, балки съезд томонидан сайланадиган Сиёсий бюро ва Бош котиб лавозими сақлаб қолинишини, партия раҳбариятидаги иккинчи шахс сифатида Марказий Комитет Бош котибининг ўринбосарини сайлашни ёқламоқда.

Назаримда, делегациялар вакиллари кенгашининг фикрини сизларга аниқ айтиб бераяпман. Биз партия учун муҳим бўлган шу масалаларни муҳокама қилиб, ҳал этишимиз керак.

Съездлар ўртасидаги даврда партия Марказий Комитети. КПСС Марказий Комитетининг ҳозирги составини қайта қуриш вазифаларини шундай бир шароитда ҳал этишига тўғри келдики, бунда воқеаларнинг бориши янги ёндашувларни доимий излашга, идрок этилган ва равшан бўлиб қолгандек туюлган нарсаларни қайтадан баҳолашга мажбур этди. Партия XXVII съезди ҳужжатларини ҳозир ўқисангиз, ўша пайтда сиз билан биз қодир бўлган энг дадил ғояларни ҳам ҳаёт анча орқада қолдириб кетганини кўрасиз. Ўтган даврда Марказий Комитет зўр ғайрат билан ишлади. 21 та Пленум ўтказилди. Бу — Уставда беш йиллик муддатда белгиланган Пленумлар сонидан икки ҳисса кўп, аммо биз ҳали беш йилликни туғаллаганимиз йўқ. Бу Пленумларнинг истисносиз ҳар бири, айтишим мумкинки, бутун бир босқичга татийдиган принципиал аҳамиятга молик Пленум бўлди. XXVII съезддан кейин ўтган йиллар мобайнида Пленумлардаги муҳитгина эмас, муҳокама этилган масалаларнинг мавзулари, мунозараларнинг мазмуни ҳам Марказий Комитет фаолиятининг руҳини ўзгартириб юборди. Сўнгги Пленумларнинг ҳаммасида рўй-рост, тўғридан-тўғри, кўпинча юз-хотир қилмай гапирилди.

Пленумларда фикрлар нақадар хилма-хил бўлмасин, позициялар тўқнашмасин ва ихтилофлар бўлиб турмасин, ҳамма принципиал масалалар юзасидан якдиллик билан қарорлар қабул қилинганини ва биз қадам-бақадам муттасил илгари силжиб борганимизни таъкидлаб ўтмоқчиман, бу хусусда турли гап-сўзлар борлиги учун шуни таъкидламоқчиман. Бу эса Марказий Комитет қанчалик танқид қилинаётган бўлмасин, барибир у қайта қуриш сиёсатини, инқилобий ўзгартишлар жараёнини илгари силжитиш учун кўп иш қилганидан дарак беради.

Биз жамиятимиз тараққиётининг жуда мураккаб даврини, шу даврда ҳал этишга тўғри келган муаммоларнинг янгилиги ва кенг миқёслилигини, воқеаларнинг муайян даражадаги таҳликалилигини эътиборга олиб, бутун масъулият билан айта оламизки, КПСС XXVII съезди сайлаган ҳозирги Марказий Комитет ўз зиммасига юклатилган вазифаларни энг муҳим ва асосий соҳаларда бажарди.

Ўртоқлар, бу гал Марказий Комитетнинг, маърузада айтиб ўтилганидек, янглишишларга йўл қўйганини, ҳамма ҳолларда ҳам турмуш талабларига жавоб бера олмаганини, жўшқин давримиз илгари сурган ҳамма саволларга ўз вақтида тўғри жавоб топа олмаганини соқит қила оладими? Йўқ, албатта! Бу камчиликлар партия раҳбарияти, қолаверса Марказий Комитет кўпгина аъзолари фаолиятидаги камчиликлар жумласига киради, зеро уларнинг иши жойларда ҳам коммунистлар томонидан қаттиқ танқид қилинди.

Делегатлар умуман Марказий Комитетнинг иши ҳақида, унинг айрим аъзоларининг эгаллаб турган лавозимларидаги иши тўғрисида ўз фикрларини айтиши мумкин. Бундан ташқари, боя айтганимдек, Сиёсий бюро аъзоларининг нутқлари тингланганидан кейин уларнинг иши ҳақида бир фикрга келишингиз учун имконият бўлади. Марказий Комитет ва КПСС раҳбарияти аъзолари сиёсий фаолиятининг натижаларини қайта қуриш миқёсларига қараб ва уларнинг инқилобий ўзгаришларга қўшган ҳиссасига қараб баҳолаш кераклигинигина айтиб ўтмоқчиман. Марказий Комитет ўзгартишлар сиёсатини таклиф этишга ва шу ўзгартишларни амалга ошириш соҳасида жуда катта иш қилишга қодир бўлиб чиқди. Аммо бу гапдан қанча кўп иш қилиш мумкин эди ва шу тариқа жамиятни ижтимоий кескинликка олиб келган, эндиликда илож қидиришга мажбур этаётган кўпгина салбий ҳодисалардан халос қилиш мумкин эди, деган фикрни инкор этмаслигини такрор айтмоқчиман.

Кўпларимизнинг шанимизга бир талай танқидий мулоҳазалар айтилди ва эҳтимол, съездда яна айтилади. Зеро танқидда мунозара ҳам, партиядаги ва жамиятдаги ҳолатни акс эттирадиган позициялар тўқнашуви ҳам намоён бўлади. У ёки бу мунозарага эса фақат ҳаётнинг ўзи узил-кесил тўла равшанлик киритади.

Биз партиянинг барча бўғинларида бундан буён ҳам соғлом муҳитни сақлаб қолишимиз, мунозара руҳини давом эттиришимиз, мунозараларнинг самарадорлиги ҳақида ва энг муҳими, шу йилларда бизга етишмаган партиявий ўртоқлик, партиявий одоб тўғрисида ғамхўрлик қилишимиз керак.

Сиёсий маданиятни эгалламоқ керак, чунки сиёсий маданият шароитидагина муаммоларни амалий тарзда муҳокама қилишга ва зарур қарорларни биргаликда ишлаб чиқишга умид қилиш мумкин. Умуман анжуманларимизда, айниқса мана шундай даражадаги анжуманда таҳлил далиллари ёки маълумотлари йўқлигини ўткир иборалар билан ёпиб юбормаслик ва алмаштирмаслик керак.

Мен маърузани туғаллаяпман.

Ўртоқлар, олдимизда жуда қийин вазифалар турибди, партия эса келгусида, фақат қайта қуришни янада демократиялаш ва чуқурлаштириш йўли билангина бу вазифаларни ҳал этиш, инқирозли вазиятдан қутулиш мумкин деб ўйлайди.

Муҳаррир
Э. М. ЭРНАЗАРОВ.

 Р. 10121. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри. Индекс: 64590.